

Hain Rebas

HÖGADLIG INTRESSEPOLITIK, SLAGET PÅ
S:T JØRGENBJERG OCH KÖPENHAMNS-
TRAKTATERNA ÅR 1441

Inledning

Följande uppsats har tre utgångspunkter. Den första härstammar från ett avhandlingsämne om nordiska kontakter med Balticum efter 1400-talets mitt. Där kan man bl.a. läsa att Karl Knutsson Bonde, när han var svensk hövitsman på Viborg i Karelen (1442—48), gifte bort sin dotter Christina med den jydsk riddaren Erik Eriksen Gyldenstjerne (1446). Några år därefter gifte en syster till densamme herr Erik om sig med riddaren Andres Nielsen Banner, som härstammade från Vendsyssel, dvs. Jyllands nordligaste tredjedel. Tidigare hade hon varit förmäld med en riddare i Estland (se s. 167). Det är numera väl känt, att Gyldenstjernorna och Andres Nielsen, liksom naturligtvis Karl Knutsson, kom att upparbeta upprepade förbindelser med Estland från slutet av 1430-talet och framåt.¹

För det andra utvisade Grethe Ilsøes inventering (1966), att representanter för endast två jylländska adelsätter kring mitten av 1400-talet bedrivit internationell och långväga köpenskap, nämligen just Andres Nielsen Banner och Gyldenstjernorna. De tillhörde också samma exklusiva köpmannaskrå i Aalborg.²

Och för det tredje har Erik Lönnroth, med stöd av en tänkt parallell från grevefejdens (1533—36) och skipper Klements dagar, muntligen framfört tanken, att Henrik Tagesens vendsysselska bonderesning år 1441 haft stöd av den holländska flottan, som samma vår opererade utanför Jyllands östkust.

Avsikten bakom föreliggande uppsats är att utifrån dessa tre utgångspunkter undersöka det kapitel i jydsk och nordvästeuropeisk historia, som både på mikro- och makroplan kan fokuseras genom det av Henrik Tagesen ledda bondeupproret år 1441. Vad var det för slags revolt? Mot vem riktade den sig? Därvid kommer de högadliga nord- och västjylländska Gyldenstjernornas och Banners

¹ H. Rebas, *Infiltration och handel. Studier i senmedeltida nordisk Balticumpolitik, I. Tiden omkring 1440—1479. Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg Nr 11*. Göteborg 1976, s. 52 ff.

² G. Ilsøe, *Dansk Herremændshandel med hansekøbmænderne. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*. København 1966, s. 305 ff.

bakgrund och materiella produktion att ställas mot både dansk regional- och rikspolitik samt holländarnas och hanseaternas rivaliserande merkantila intressen i Danmark och i Nordvästeuropa.

Resultatet av denna synkrona tvärsnittsstudie förutsätts dels kunna förklara tidigare ej observerade sammanhang, dels kunna belysa de bärande motiven bakom familjerna Gyldenstiernes och Banners senare anknytning såväl till Sverige som till det forna danska hertigdömet Estland.

Huvudsakligen bygger följande framställning på gängse tryckt material från dansk, nederländsk och hanseatisk sida. Men även svenska och baltiska urkundspublikationer har fått bidra till undersökningen. Dessutom har det tryckta materialet kompletterats efter genomgång av det svenska Riksarkivets pergaments- och pappersbrev liksom släkterna Banners och Gyldenstiernes efterlämnade pergaments- och pappersbrev, numera i det danska Rigsarkivets Privatarkiver.

Danmark—Holland—Hansan 1438—1441

1. 1441 års vendsysselska uppror

I Vendsyssel, i det nordligaste Jylland, utbröt i början av år 1441 en bonderesning, som för en tid rönste mer framgång än de närmast föregående (1438—40). Den kom att ledas av den förhållandevis välbeställda adelsmannen Henrik Tagesen (Reventlow). Terminus post quem för revoltens uppblående ligger i början av februari månad 1441. Närmare går tidpunkten inte att bestämma.¹

Samtidigt hade de maritima konflikterna utmed Atlantkusten utvecklats i holländsk favör. Bl.a. slöt holländarna den 6/2 1441 en förmånlig fred med Spanien och återupptog sin gamla trafik på England.² De hade nu alldeles tydligt tillfälle att kraftsamla sig mot den för dem attraktiva nordeuropeiska politiska arenan. Där var de sedan 1438 invecklade i en kontrovers med den vendiska hansan.

Tidsmässigt tämligen väl koordinerat med den vendsysselska bonderevolten stävade sålunda, liksom 1439 och 1440, återigen en betydande holländsk flotta med fartyg av spansk typ (väl karacker) nordostut. Men plötsligt vek den ur kurs. Utmanande fräckt seglade holländarna upp för Weser och Elbe och löpte in i hansastäderna Bremens och Hamburgs hemmahamnar. Där anställde de stor skada, förvirring och förödelse.³

¹ K. Fabricius, Bondeoprøret 1441. *Dansk Historisk Tidsskrift* (cit. DHT) VII: 2. 1899—1900, s. 455 ff.

² E. Daenell, Die Blütezeit der deutschen Hanse, I. Berlin 1905, s. 52, 316. Enligt gammal kutym används i fortsättningen begreppet Holland vanligen som en samlingsbeteckning för de nederländska provinserna Holland, Zeeland och Friesland.

³ T. van der Wege och H. Buk till Danzig, Lübeck 20/3 och 26/5 1441. *Hanserecesse* (cit. HR) II :2, no 453, 454.

I danska vatten observerades den holländska flottenheten på omkring 15 fartyg enligt bevarade uppgifter senast i mitten av mars 1441, vilket får anses ha varit tidigt på seglingssäsongen. Under tiden utrustades nya flottiljer i holländska hamnar.

Holländarna lade sig bl.a. vid Læsö och i Bälten. Där kapades ett flertal fartyg, bl.a. hanseatiska Bergenfarare, danzigska och nordiska skepp, varav två som seglat ut från Lödöse (Ludehusen). Den sista bevarade rapporten om holländska fartyg utanför Jylland härstammar från Lübeck och är daterad den 5/5 1441. I det brevet kompletterades uppgifter om holländarna från ett tidigare brev, av den 14/4 1441.⁴ Under tiden hade rykten om ytterligare kapningar nått den vendiska hansans centrum i Lübeck. Holländarna kan därför förutsättas ha legat i danska vatten senast från mitten av mars till åtminstone en bra bit in i april månad, om inte längre.

Den ohotade eskaderns framfart utmed Jylland var till den grad effektiv, att hanseaterna omsider blev allvarligt benägna för fred. De sistnämnda anmodade därför de preussiska städerna att på ett stundande hanseatiskt-holländskt möte föranstalta om förlikning.⁵

Under tiden hade vendelböndernas revolt spritt sig. Med framgångarna följde tillskott av nya upproriska. Bönderna i Thy och på Mors ville vara med. Snart behärskades landsbygden norr om Limfjorden av de upproriska. Enligt krönikören Hans Svaning (1503—84, Danmarks Riges Historicus) skall även utarmad knapadel ha anslutit sig. Detta skulle enligt K. Fabricius (1899—1900) ha inneburit en uppenbar social klyvning av den vendsysselska och nordjylländska adeln. Svanings påstående äger emellertid inte stöd i andra källor och kan, enligt J. W. Sørensens nya forskningar (1974), ej tas för gott.⁶

Med den högadlige Henrik Tagesen som anförare drog bondehären plundrande och brännande mot Aalborg, det nordliga Jyllands naturliga kommunikations- och strategiska centrum. I stadens omgivning, okänt var, skall det ha

⁴ Ibidem samt H. Vorrath till Danzig, Lübeck 14/4 och 5/5 1441. *HR II: 2*, no 457, 459. Se även H. Buk till Danzig, Kampen 14/4 1441. *HR II: 2*, no 465. Den i brevet förekommande frasen "... De den schaden in dem Belte gedan hebben de sint to huse gekomen ..." har *Daenell* i a.a., s. 316, tolkat som om hela den holländska kaparflottan återvänt hem före den 14/4. Emellertid var samtliga vid den tiden förekommande holländska kaparflottor sammansatta av kontingenter från flera städer. (Se Hertig Filips stadfästning av rustningsbeslutet 16/5 1438. *HR II: 2*, no 209.) En ständig växling ägde rum mellan de enheter, som låg ute och dem som låg i hemmahamn. (Se *HR II: 2*, no 452, 454, 455.) Det är nu troligt att just den del, som kapat i Bälten faktiskt återvänt till Holland före mitten av april. Därmed är inte sagt att hela flottan återvänt.

⁵ *W. Christensen*, Unionskongerne og hansestæderne 1439—1466. København 1895, s. 59.

⁶ *K. Fabricius*, a.a., s. 503 efter Svaning (=s. 517 hos Fabricius): "... adiunctis quibusdam nobilibus ad inopiam redactis ...". Jfr dock *J. W. Sørensen*, De danske bonderejsninger 1438—1441. En analyse af oprørenes økonomiske, sociale og politiske baggrund. *Otryckt hovedfagspeciale i historia vid lekt. M. Lintons seminarium vid Aarhus universitet*. Januari 1974, s. 79 f., 88.

kommit till batalj. Där skulle Aalborgs slottshövitsman, riddaren och riksrådet Esge Jensen Brok ha stupat.⁷ Aalborg med fästning föll emellertid inte i de upproriskas händer. Staden kom alltfört att hållas åt konungen och riksrådet.

Under oroligheterna blev den högadliga familjen Gyldenstiernes stora egendom Aagaard norr om Aggersund nerbränd. Att så skett står fullkomligt klart. Frågan är om också kungsgården Aggersborg bränts ner i det sammanhanget eller om Aggersborg faktiskt stått i ruiner sedan 1300-talets slut. J. W. Sørensen har på goda grunder gjort troligt att Aagaards ägare, dvs. Gyldenstiernorna, tillika varit kungens män på Aggersborg.⁸ Herre på Aagaard år 1441 var väpnaren Niels Pedersen Gyldenstierna. Han tvangs att fly från sin övertända gård.⁹ Niels Pedersen var brorson till riksrådets dåförtiden ledande världslige representant, riddaren Erik Nielsen. Han var också broder till biskop Gert i Børglum. Dessutom var han tämligen nygift med Esge Broks broders änka.¹⁰ Deras son hette Mourits Nielsen (se s. 159 f., 168 f.). För sina förluster komparerades senare Niels Pedersen, åtminstone i någon mån, med riddarslaget vid Christoffer av Bayerns kröning i Stockholm på hösten 1441. Aagaard återuppfördes med tiden till stortartade dimensioner.

Det bör ha varit någonstans i detta sammanhang som Niels Ovesen Banner till Frejstrup stupade. Frejstrup skall enligt J. P. Trap ha legat alldeles i närheten av Kokkedal, vars ägare också övertog Frejstrups gods efter Niels Ovesens död.¹¹

Bonderevolten grep emellertid allt mer omkring sig. Upprorsmännen avancerade över Limfjorden, väl vid Aggersund, och drog bevisligen in i Himmerland, där bl.a. tre små byar i Aars härad, vilka hörde under Aagaard, brändes ner.¹² Allt längre söderut trängde, enligt Svaning och Fabricius, de skövlande bönderna. I sydvästlig riktning nådde de, säger Svaning, fram till Lundenæs gård vid Skjern å, nära Ringkøbing fjord. Mot sydöst lär de revolterande enligt samma källa ha framträngt åtminstone till Bidstrup vid Gudenån, mitt i triangeln Silkeborg—Randers—Aarhus.

⁷ J. W. Sørensen, a.a., s. 47, anför en helt annan och välmotiverad uppfattning om den första bataljens plats och betr. Esge Broks död. Det visar sig att Thiset, som i Danmarks Adels Aarvog genealogiskt behandlat Esge Brok, stött sina uppgifter på otillfredsställande källor, bl.a. en historisk roman från 1858.

⁸ J. W. Sørensen, a.a., s. 13 f.

⁹ Tingsvittnen från Hillerslev. *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis*, 2. Række (cit. *Repertorium DRDM* 2), no 829 och 838.

¹⁰ *Danmarks Adels Aarvog*, 1926, art. Gyldenstierna, s. 10 ff. E. Ulsig, Danmarks adelsgodser i middelalderen. København 1968, bil. 33, s. 459.

¹¹ J. P. Trap, Danmark. 5 udg. Hjørring amt, Bd VI, 1, s. 399 f. *Danmarks Adels Aarvog*, 1885, art. Banner, s. 47.

¹² Tingsvittne från Aars 27/3 1492. *Repertorium DRDM* 2, no 7096. Visserligen anför J. W. Sørensen detta tingsvittne i a.a., men i annat sammanhang hävdar han i motsats till Svaning och Fabricius att de revolterande ej passerat över Limfjorden.

Uppgiften om Bidstrup hos Svaning och Fabricius bestrides emellertid av J. W. Sørensen. Utifrån kännedom om lokaliteter, kartor (och väl J. P. Trap?) vill denne göra troligt att Svanings uppgift om slaget vid "Bistrup in villa grandesleff" år 1441 vore en felaktig angivelse för ett slag vid Bejstrup, som hette "Beesthorp" under 1400-talet. Och detta Bejstrup ligger i Han härad alldeles intill S:t Jørgenbjerg.¹³ Såvitt jag förstår kan denna geografiska fråga inte slutgiltigt avgöras med hjälp av det källmaterial vi i dag har tillgång till.

De upproriska lyckades nu inte bränna Lundenæs huvudbyggnad (arx), men väl de omkringliggande magasinerna/ladorna. I och för sig tas Svanings uppgift om Lundenæsfäkningen för god av J. W. Sørensen. Men, utifrån argumentet att Svaning inte skiljer på de olika danska bondeupproren mellan 1438 och 1441, vill Sørensen förlägga den beskrivna träffningen till år 1439. Då vet vi nämligen från annat håll att Ribe stift härjats och att Varde blev illa åtgånget.¹⁴ Till någon absolut visshet vare sig om Bidstrup-Bejstrup eller Lundenæs-striderna lär man likväl inte komma hur det än argumenteras.

Både Fabricius och hans lärare Kr. Erslev (1901) refererar i sina resp. arbeten Hans Svanings av dem godtagna information om att Erik av Pommern själv genom biskopen av Viborg skulle ha stått bakom också 1441 års bonderesning.¹⁵ Man vet bestämt att exkungen, som år 1438 avvikit till Gotland, åtminstone gjort sig förhoppningar om denna massiva och till en början framgångsrika revolt. Ty den avsatte monarken besökte i början av maj 1441 personligen Tyska Ordens Högmästare i Preussen, den nytillsatte Konrad von Erlichshausen. Exkungen ville få Högmästaren till medlare mellan honom själv och kung Christoffer. Men när Erik av Pommern under vistelsen i Danzig underrättats om Henrik Tagesens framgångar, skall han enligt Högmästarens egna uppgifter omedelbart ha tappat allt intresse för förlikning och seglat hem till Gotland; för att avvakta händelsernas vidare utgång, får man föreställa sig. Man vet att nyheten om den holländska flottans aktivitet i Öresund nått Danzig den 8/5, strax efter Erik av Pommerns ankomst. Och när det vendsysselska bondeupproret ingick i en för kung Christoffer hotande fas, avsände denne sin egen förhandlare till Högmästaren. Sändebudets uppgift var att be Högmästaren ombesörja förlikning mellan Erik av Pommern och kung Christoffer. När sedan det avgörande slaget vid S:t Jørgenbjerg vunnits av konungens styrkor, svalnade också intensiteten i den kunglige förhandlarens verksamhet i Preussen.¹⁶ Efter segern hade kung Chris-

¹³ J. W. Sørensen, a.a., s. 13. J. P. Trap, a.a., Bd VI, 1, s. 412.

¹⁴ J. W. Sørensen, a.a., s. 30.

¹⁵ K. Fabricius, a.a., s. 502 efter H. Svanings handskrift, tr. in extenso i *Fabricii* a.a., s. 517 f. Svanings "episcopus Vandalie" läses av Fabricius, s. 487, på goda sakliga grunder som biskopen av Viborg, dvs. norrmannen Torlav. Kr. Erslev, Erik af Pommern. København 1901, s. 413.

¹⁶ W. Christensen, a.a., s. 59. G. A. Lögberg, De nordiska konungarna och Tyska Orden 1441—1457. Uppsala 1935, s. 28. J. W. Sørensen, a.a., s. 46 f.

toffer naturligtvis inte längre någon anledning att låta mellanhavandet med Erik av Pommern gå till förlikning. Han kunde tills vidare, och på goda grunder, negligera exkungen på det förhållandevis avlägsna Gotland.

Det står klart att kung Christoffer först framemot slutet av maj 1441 kunnat förstärka sina beträngda nord-jylländska högadelsmän med tränade trupper. Mot dem hamnade bönderna självfallet i underläge. Henrik Tagesens styrkor tvangs att formera sig till ödesdiger strid vid S:t Jørgenbjerg, norr om Limfjorden, endast någon kilometer från det nedbrända Aagaard. Enligt traditionen flydde Mors- och Thy-bornas under slagets gång. Endast de ståndaktiga vendelbönderna skall därefter ha bjudit motstånd vid sin vagnborg. Vagnborgtaktiken måste ha inspirerats av de nyligen avslutade husitiska striderna nere på Europas kontinent, "kättarna utanför Danzig". Inte ens denna taktik parad med de övergivna vendelböndernas tapperhet förmådde avvärja de övermäktiga ryttaranfallen. Det blodiga nederlaget blev ett faktum, väl den 8/6 1441. Den sårade Henrik Tagesen togs till fånga och hans egendomar konfiskerades. Han avrättades den 12/6.¹⁷

2. Upprorens allmänna bakgrund

Att med hållbara historisk-vetenskapliga kriterier förklara bakgrund och orsaker till såväl den vendsysselska bonderesningen år 1441 som till de tidigare upproren 1438—40 är ingen enkel sak. En part i alla dessa konflikter, nämligen bönderna, har inte efterlämnat vare sig dokument eller pamfletter till belysning av sina motiv och syften. Bevarade källor utgörs i stort sett av en polemisk skriftväxling mellan Erik av Pommern och riksrådet, enstaka dokumentation om uppgörelser, vilka påtvingats bönderna (från 1439—1442), flera sena krönikuppgifter samt en folkvisa i två versioner. Underlaget för bedömningar och orsaksförklaringar är sålunda magert.

Tidigare forskning, dvs. Fabricius (1899—1900), Kr. Erslev (1901) och G. A. Lögdberg (1935), har tolkat upproren som ett utslag av i första hand de danska böndernas beträngda ekonomiska och sociala situation. Eventuella sympatier för exkonung Erik av Pommern skall för böndernas del ha kommit i andra hand.

Denna motivering syns nog så riktig. Den kan emellertid kompletteras, göras fylligare. Visserligen skrev redan Fabricius, väl i Hans Delbrücks anda, att källkritik skall kompletteras med sakkritik. Men då gäller det, att sakkritiken icke som hos Fabricius begränsas till taktiska slagfältsstudier. Förklaringsbilden måste rättas efter den strategiska och i betydligt vidare mening ekonomisk-politiska situationen. Eljest kan tolkningen och förståelsen som bäst inte nå mer än begränsad räckvidd.

¹⁷ K. Fabricius, a.a., s. 504 och 518.

Erslev menade, att man trots den bristfälliga källsituationen beträffande inre danska förhållanden vid denna tid, kan förstå, att de danska böndernas levnadsomständigheter stadigt försämrats.¹ Före Erslev uttryckte hans elev Fabricius mer detaljerat samma uppfattning. Fabricii utgångspunkt i det korta perspektivet var en ur Karlskrönikan godtagen uppgift om att kung Christoffer velat ta var åttonde penning i skatt av sina danska bönder. Denna nya skatt skulle så ha utgjort gnistan, som i början av år 1441 fått de vendsysselska böndernas uppror att flamma upp.

Trycket från ovan mot Danmarks bönder hade förvisso satt in långt före kung Christoffers tid. Till skillnad från drottning Margareta överlät Erik av Pommern i allt högre grad landets viktigaste län till en förhållandevis snäv krets av högadelsmän. Dessa kom att dominera riksrådet till den grad, att de slutligen t.o.m. kunde avsätta kungen själv. Samtidigt genomfördes en viss aristokratisering av biskopskollegiet jämte sekularisering och professionalisering av domkapitlet. I fråga om godsrikedom och politisk makt avancerade på detta sätt adliga biskopar och domkapitelledamöter på bekostnad av klostrens och sockenkyrkornas enklare personal.²

Den sociala utvecklingens huvudlinje löpte således vid denna tid mot en konsolidering och utvidgning av den danska högadelns godsinnahav. En annan huvudlinje gick mot ekonomisk-politisk kris för bönderna och för den svaga lågadeln.

E. Ladewig Petersen har i sin undersökning om jordpriserförhållanden under dansk senmedeltid (1966) kunnat notera, att det "proto-kapitalistiska" "fäste"-samhällets rättstillstånd och avgiftssystem börjat fastläggas i nya ramar just omkring år 1440.³ Mot dessa uppifrån påtvingade skrankor var det sålunda som bönderna opponerade och revolterade. Upprepade gånger.

På det hela taget vill jag i vad som rör tolkningen av böndernas sociala och ekonomiska situation vid denna tid ansluta till J. W. Sørensens framställning från år 1974. Sørensen har dels genomfört egna detaljerade källundersökningar, dels har han sammanfattat och dragit nytta av den nyaste danska agrarhistoriska forskningen, om ödegårdsproblematik m.m.⁴

¹ *Kr. Erslev*, a.a., s. 412.

² *T. Dahlerup*, Danmark. *Den nordiske adel i senmiddelalderen. Rapporter til det nordiske historikermøde i København 1971*. (Efter H. Christensens forskningar) s. 52 och 71, samt *E. Ladewig Petersens* inledning i samma mötes *Beretning*, s. 12. *E. Ulsig*, a.a., s. 213 f. *N. Skyum-Nielsen*, Ærkekonge og ærkebiskop. Nye træk i dansk kirkehistorie 1376—1536. *Scandia XXIII*, 1955—57, s. 23, 27, 38, 40 f. *B. Losman*, Norden och reformkoncilierne 1408—1449. Göteborg 1970, s. 132 f, i sht s. 134.

³ *E. Ladewig Petersen*, Jordprisforhold i dansk senmiddelalder. *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*. København 1966, s. 227, 230 (cit. *Jordprisforhold* ...). Fæstebonde ≈ frälsebonde.

⁴ *J. W. Sørensen*, a.a., kap. C och Konklusionen.

När Erik av Pommern år 1438 lämnade Danmark och seglade till Gotland kom högadel och högre kleresi genom sitt verkställande organ, dvs. riksrådet, till den absoluta makten i riket. Därmed försvann alla möjligheter för kungamakten att kontrollera och möjligen behärska aristokratiseringsprocessen i landet. Genom riksrådsregementet kunde bönder och lågadel utsättas för ett uppifrån legitimerat ekonomiskt tryck. De sistnämndas sociala ställning blev därigenom avgjort mer utsatt. Skatte-, gästnings-, dagsverks- och tiondeskyldigheterna kunde skärpas efter godsägarnas och det högre kleresiets självsvåldiga gottfinnande. Bönderna kunde drivas från hus och hem. Redan år 1434 hade allmogen i Nyborg län och i Skåne och Halland rest sig mot påtryckningarna.⁵

Enligt Fabricii obelagda påstående skall allmogens årliga revolter från 1438 t.o.m. 1441 först och främst ha varit riktade mot den främmande, och väl av riksrådet beroende Christoffer av Bayern och inte minst mot de kungliga fogdarna. Först sedan dessa likviderats skulle räkningen göras upp med det världsliga och det andliga frälset. Vare med denna godtyckliga prioritering hur som helst. Enligt belagda uppgifter (från Fabricius själv) har emellertid just kleresiet hemburit de största vinsterna efter krossandet av 1441 års uppror.⁶

Vid samma tid som ovan refererade politiska och ekonomiska händelseutveckling ägde rum i Danmark erfor råden i landets köpstäder uppenbara framgångar i sina försök att strypa den fria danska bondehandeln. Erik av Pommerns förordning från 1422, vilken skulle ge Själlands borgarköpmän ensamrätt till handeln på ön, blev under de följande årtiondena successivt utbyggd genom utdelande av nya köpstadsprivilegier.⁷ I en kognitiv passus i sitt brev till skåningarna sommaren 1439 berörde Erik av Pommern själv den samtida tvisten (dvs. bondeupproret våren 1439) mellan

”... unsen rad, clerekie, ridderscop, copsteder men uppe de ene side unde de menicheit uppe de anderen siden . . .”

Alltså utgjorde även köpstädernas befolkning år 1439 fiender till bönderna. Och i sin dagtingan med kungens hövitsman Eggert Frille år 1440 tvingades Fynbönderna lova att icke mer direkt handla med uppköpare (forprangere). Samtliga varor skulle föras direkt till köpstädernas marknader och torg. Där och ingen annanstans skulle all handel äga rum. Uppgörelsen bevittnades också av Middelfarts borgmästare Henrik Galm.⁸ Denne representerade i sammanhanget sin magistrats intressen, och de låg helt i linje med Eggert Frilles.

⁵ Ibidem, s. 21.

⁶ K. Fabricius, a.a., s. 511 f.

⁷ O. Vestergaard, Forkøb, landkøb og forprang. *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*. København 1966, s. 185 ff.

⁸ Fynbornas förklaring i Vends härad, 1440. *Danmarks politisk-militaire Historie* ... ed. F. H. Jahn. København 1835. (cit. Jahn 1835), no 15. Se t.ex. J. W. Sørensen, a.a., s. 42.

Stadsköpmännen fick senare också kung Christoffers stöd för sina intentioner att tvinga in all köpenskap innanför städernas monopolistiska murar.⁹ Även i fråga om inrikeshandeln var således bönderna utsatta för ett hårdnande tryck ovanifrån.

Härtill kommer att den adliga, med bondehandeln konkurrerande inrikeshandeln samtidigt fortsatte utan några som helst restriktioner (se s. 155 f.).¹⁰ Denna gren av handeln vågade sig städerna ännu inte på.¹¹ Men för bönderna måste den dubbla konkurrensen från städer och högadel ha känts svår, för att inte säga övermäktig. Och det i synnerhet sedan riksrådet kommit till den obeskrurna makten i landet.

3. *Vendsyssel, holländarna och Erik av Pommern 1441*

Danska bönder svarade alltså under åren 1438, 1439, 1440 och 1441 på olika håll i landet mot det alltmer påtagliga trycket på flera skilda plan genom att gripa till vapen. Under 1441 års uppror leddes de av en adelsman. De tillämpade vid detta fälttåg kontinental vagnborgstaktik. I deras led har möjligen (enl. H. Svaning) utarmade knapar kämpat. Till skillnad från de tidigare revolterna har man rätt att se åtminstone 1441 års utvecklade uppror som en mer medveten och planmässig handling. Kungen själv fick ingripa för att häva den hotande situationen.

Samtliga resningar syns emellertid mer eller mindre ha legat i linje med den avsatte kungens, Erik av Pommerns, aktioner för politisk come-back. Sommaren 1440 och våren 1441 bröt revolterna dessutom ut parallellt med holländska eskadrars operationer i danska farvatten. Holländarna, Erik av Pommern och de danska bönderna hade vid denna tid samma fiender, nämligen det danska riksrådet, den vendiska hansan och den unge hertigen-riksföreståndaren-konungen Christoffer av Bayern. Denne kunde i inrikespolitiskt avseende, åtminstone i början av sin regenttid, näppeligen motsätta sig de erfarna riksrådens önskemål, order och åtgärder.

Det syns därför naturligt att i ett utgångsläge hypotetiskt betrakta de danska böndernas uppror och de holländska flottornas manövrar såsom samordnade.

⁹ Se i.ex. Christoffer av Bayerns privilegier för Viborg år 1440, Odense 7/5 1441, Aalborg 14/6 1441 (enl. *Repertorium DRDM Ser. 2: I: I*, no 5309), Randers 18/6 1441 och Aarhus 2/7 1441 (enl. K. Fabricius, a.a., s. 508) och *Aksel E. Christensen*, Danmarks handel i middelalderen. *Nordisk kultur. Bd XVI*. 1933, s. 120. Se även *P. Enemark*, Adelig studehandel i 16. århundrede ... *Ehrvervshistorisk årbog VII*. 1955, s. 9, samt *E. Arup*, Dänische Wirtschaftsgeschichte (von A. Nielsen). Jena 1933, s. 48 ff.

¹⁰ Se *G. Ilsøe*, a.a., s. 305 ff, samt *O. Vestergaard*, a.a., s. 211.

¹¹ Jfr den senare utvecklingen i Danmark; Christiern II:s oförbehållsamma stöd åt borgerskapets handel medförde adelns revolt och Christerns avsättning genom adeln.

Även om de inte varit samverkande i den moderna bemärkelsen att de stått under samme högre chefs operativa kommando, står det likväl klart, att såväl flottorna som bönderna år 1440 och 1441 haft fördelar av varandras närvaro. De har var för sig bundit och splittrat delar av motståndarens styrkor. Därigenom har de, faktiskt, givit Erik av Pommern ett fördelaktigare läge på den diplomatiska arenan. Sin förbättrade position sökte exkung Erik följdriktigt utnyttja vid sitt sammanträffande med Tyska Ordens Högmästare i Danzig i maj månad 1441 (se s. 140), kanske även i samband med de dramatiska händelserna året före, alltså 1440.

Den holländska eskadern av årgång 1441 var med sina fartyg av spansk typ av den kalibern, att dess chef t.o.m. dristade sig till att attackera Bremen och Hamburg i de sistnämndas hemmavatten. Till skillnad från flottan av år 1440, har 1441 års örlogsenhet inte heller mött vare sig hanseatiskt eller danskt motstånd i sjön. 1441 års flotta var fullständigt ohotad. I lugn och ro kunde holländarna runda Skagen och segla söderöver utmed Jyllands östra kust. Det vendyskiska bondeupproret skall enligt Svaning och Fabricius ha tagit samma riktning på land. Därefter lade sig holländarna en tid i Bälten, dvs. mellan de danska öarna och Jylland. De opererade också uppe vid Læsö.

Hemma bland självklarheterna i alla strategiska resonemang hör tanken, att en örlogsflotta i fiendevatten, före de stora förrådsfartygens tid, för sin försörjnings skull hade behov av egna eller allierades baser på land. Lika säkert är, att en begåvad chef för en här av utpräglat lantlig typ i ett örike, mer än gärna ser sin motståndares, här det danska riksrådets, sjökommunikationer och förstärkningsmöjligheter störda och i görligaste mån brutna. Beträffande Henrik Tagesens insikter i elementär strategi vet vi ingenting alls. Men i vart fall har han varit kapabel att förmå oövade bondehopar att tillämpa en dåförtiden helt modern kontinental taktik, nämligen vagnborgsförsvaret.

Ingenstans i det bevarade källmaterialet förekommer direkta, explicita belägg för att någon som helst samverkan eller medveten samordning verkligen ägt rum mellan Henrik Tagesen och den holländska eskadern. Vad man utöver allmänna resonemang enligt ovanstående har att gå efter är Svanings, möjligen feldaterade (enl. J. W. Sørensen, men av Fabricius, Erslev m.fl. accepterade) uppgift om att biskop Torlav av Viborg skickats till de jylländska bönderna från Erik av Pommern på Gotland. Dessutom känner vi Erik av Pommerns satsning och hans väldokumenterade förhoppningar på Henrik Tagesens styrkor.

Vid denna tid var Erik av Pommern en politiskt och militärt synnerligen erfaren (och luttrad?) man. Han måste ha insett den nordjylländska bondehärens behov av stark, utanför Jylland opererande flotta. Rimligen måste han år 1441, som bevisligen år 1440, i sina förhoppningar och framtidsplaner ha inkluderat även holländarna, med vilka han ju tidigare idkat intimt merkantilt och politiskt samröre. Annars vore hans abrupta hemseglats från Danzig i maj 1441 närmast

oförklarlig. Efter nederlagets fullbordan nekade han naturligtvis blankt till riksrådets anklagelser att ha haft med revolten att göra.

Den strategiska bakgrunden enligt ovan styrker sålunda E. Lönnroths allmänt hållna hypotes om samröre mellan den vendsysselska bonderesningen och den holländska eskadern. Men den strategiska aspekten är endast en bland flera.

4. *Holländarnas motiv och Köpenhamnsförhandlingarna 1441*

Vilka avsikter hade egentligen holländarna med sina tre årliga marinexpeditioner mot danska vatten åren 1439, 1440 och i synnerhet år 1441?

Endast instruktionerna för 1440 års expedition är bevarade. Som orsaker till holländskt ingripande anförs där tre skäl. För det första: En kristen furstes (hertig Filip den gode av Burgund) rätt och skyldighet att med råd och dåd hjälpa en annan kristen furste (Erik av Pommern), vilken med orätt fördrivits från sitt patrimonium.¹ För det andra: Erik av Pommerns bön om hjälp. Dessa två första motiv kan emellertid endast ha haft formella och propagandistiska värden om man betänker de hårda ekonomiska gottgörelsekrav hertig Filip år 1440 ställde för att överhuvudtaget skicka ut flottan.

Det tredje, och i sammanhanget avgörande skälet lyder:

”Item dat zii an den coninck verweren sullen vryheden ende rechten in ziinen landen, die voir den coipluden van desen landen dienen mogen.”²

Holländarna var således ute efter handelsrättigheter och privilegier i Danmark. Med tanke på sakförhållandena finns det också god anledning att tolka det vaga begreppet ”ziinen landen” såsom optimistiskt inkluderande Norge och kanske även Sverige-Finland. Det primära för holländarna var alltså handelsförmånerna. Deras samarbete med Erik av Pommern-vänliga element kan alltså i sammanhanget endast uppfattas som någonting sekundärt. Samma rationella inställning utvisades också av deras underhandsförhandlingar med Christoffer av Bayern och det danska riksrådet mitt under pågående kampanj mot dessa år 1440. Holländarnas stöd åt Erik av Pommern måste således betraktas i perspektivet av en långsyftande, eller om man så vill, mer krasst målsatt ekonomisk politik.

Men även sett ur ett kortare perspektiv har holländarna otvivelaktigt varit intresserade av att få tillgång till danska livsmedel. Kriget i samband med hertig

¹ Hertig Filip av Burgunds fullmakt för sina hövitsmän, 18/4 1440. *HR II*: 2, no 364.

² Instruktion för de till Erik av Pommern avskickade holländska hövitsmännen. [18/4 1440]. *HR II*: 2, no 368. *E. Daenell*, a.a., s. 309, har inte fäst nödigt avseende vid detta tredje och helt avgörande skäl för holländskt ingripande på Erik av Pommerns sida.

Filip den godes makttilträde i Holland och Zeeland från 1428 och framåt, liksom det burgundiska husets dynastipolitiska strider med England år 1436 skall enligt T. H. Jansma (1951) ha varit mycket ogynnsamma för Nederländernas ekonomi. Arbetslöshet utbröt t.ex. vid Leidens klädesindustrier, där man var helt beroende av import av engelska råvaror, dvs. brittisk ull. Missväxt och pest förvärrade ytterligare situationen i landet. 1437/38 års skörd slog fel.³ Översvämningar följde. Från 1437 började priserna på brödsäd, främst råg, att raka i höjden såväl i Holland-Zeeland som i Brabant-Flandern. Även animalievaror blev dyrare. Samtidigt kvarstod arbetslönerna på samma nivå, eller sjönk de.⁴ Svår brist och hungersnöd blev följden.

Efter det att kriget med den vendiska hansen brutit ut år 1438, lade sig hanseaterna i Sundet och blockerade därmed den holländska spannmålstillförseln från det östra östersjöområdet. Preussiska protester avvisades upprepade gånger. Den 21/9 1438 uppmanade hertig Filip alla kungens av Danmark undersåtar, som bodde väster om Köpenhamn, att komma till hans land med varor, som kunde ätas och drickas. Den 4/11 försökte han skaffa 50 läster spannmål genom en Revalborgares försorg. Och i december samma år kunde två Danzigborgare berätta om svår nöd och armod på grund av brödbrist i Amsterdam.⁵ I samband med den hanseatiska blockaden blev priserna på den säd, som överhuvudtaget stod att få, fyrdubblade.⁶ Sedan det danska riksrådet sommaren 1439 gjort gemensam sak med den vendiska hansen förvärrades ytterligare den holländska livsmedelssituationen. Utan större resultat sökte nu holländerna importera råg från väst-tyska regioner. Köln-hansen var nämligen ej i krig med holländarna utan tillämpade fortfarande frihandel med dem. Ett upplopp i Rotterdam år 1439 stod i direkt samband med brist på brödsäd och hunger. Enligt en krönika från Hoorn varade hungersnöden där hela år 1439.⁷

³ T. S. Jansma, *Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen 1433—1477*. Kap. XIII i *Algemene geschiedenis der Nederlanden, III. De late middeleeuwen 1305—1477*. Amsterdam 1951, i sht s. 316 ff.

⁴ Ibidem, samt H. van der Wee, *Typologie des crises et changements de structures aux Pays-Bas (XVe—XVIe siècles)*. *Annales* 18. Paris 1963, i sht graph 1, 2 och 5, och W. Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter*. Hamburg & Berlin 1966, s. 64 not 24. Se även Ph. Dollinger, *La Hanse (XIIe—XVIIIe siècles)*. Paris 1964, s. 368.

⁵ De vendiska städerna till Högmästaren, Lübeck 25/4 [14]38. *HR II: 2*, no 199. Se även M. Malowist, *Über die Frage der Handelspolitik des Adels in den Ostseeländern im 15. und 16. Jahrhundert*. *Hansische Geschichtsblätter (cit. HGBll)* 1957, s. 36. Hertig Filip av Burgunds öppna brev, 21/9 1438. *Regesta Diplomatica Historiæ Daniæ (cit. Regesta DHD)* II, 1: 1, no 5201. Hertig Filips lejdebrev, 4/11 1438. *Bronnen tot de geschiedenis van den Oostzeehandel (cit. Bronnen)* I, no 1366. Bertold Buramer och Gherd Kastorp till Danzig, 8/12 [14]38. *HR II: 2*, no 285. H. van der Wee, a.a., s. 209 f.

⁶ W. Abel, *Agrarkrisen . . .*, s. 63 f., jämte Abb. 13 och 14.

⁷ T. H. Jansma, a.a., s. 321. E. Daenell, a.a., s. 289 f. och 296.

Krisen från 1437 och framåt medförde dessutom ett avsevärt inkomstbortfall för hertigen själv⁸

Av dessa anledningar får inte det korta push-perspektivet bortglömmas när holländarnas aktioner i danska vatten åren 1439—41 skall förklaras. Man frågar sig om de nådde sina mål?

I det bevarade källmaterialet finner man att kung Christoffers förhandlingsplaner inför försommaren år 1441 varit i ambitiösaste laget. I mars samma år hade han sammankallat både vendiska och preussiska hanseater samt holländarna till ett större internationellt förhandlingsmöte. Det skulle äga rum en vecka efter pingst i Köpenhamn. Lejdebrev till holländarna utställdes den sista april.⁹ Men redan till midsommaren, alltså någon enstaka vecka efter pingst, avsåg kung Christoffer, enligt sin konungaförsäkran av den 26/4 1441, att i Kalmar slutgiltigt förhandla med det svenska riksrådet om Sveriges tron.¹⁰

I slutet av april tycks således konungen ha trott på möjligheten att genomföra de båda förhandlingsomgångarna under den planerade korta tidsrymden.

Men kungen fanns inte på plats vare sig veckan efter pingst, eller när hanseaterna den 20/6 anlöpte Köpenhamn. Enligt den ursprungliga tanken skulle dessa ha avseglat i kungens följe till förhandlingarna i Kalmar. Deras sällskap avsågs väl stärka kungens förhandlingsposition gentemot det svenska riksrådet. Härav blev nu intet. Varken Kalmar- eller Köpenhamnsförhandlingarna kom till stånd vid de planerade tidpunkterna. Viktigare ting av mer akut karaktär kom emellan på annat håll och fordrade för en lösning kungens personliga ingripande.

Kung Christoffer hade faktiskt lämnat sin huvudstad någon gång efter den 7/5, då han från Köpenhamn utställde ett privilegium för Odense. När hanseaterna seglade in i Köpenhamn ett par-tre dagar före midsommar nalkades även Christoffer staden. Han var då på återväg från slaget vid S:t Jørgenbjerg långt uppe i Han härad, norr om Limfjorden. Kungens route kan nästan dag för dag följas genom de köpstadsprivilegier han på hemvägen lät utfärda.¹¹ Först på midsommarafton red han in i sin huvudstad.

Det verkar således som om kung Christoffer ursprungligen inte tänkt sig att själv ingripa mot de vendsysselska böndernas revolt. Härav följer antingen, att

⁸ J. Bartier, Filips de Goede en de vestiging van de Bourgondische staat. Kap. X i *Algemene geschiedenis der Nederlanden, deel III*. Amsterdam 1951, s. 267.

⁹ Kung Christoffers lejdebrev, Köpenhamn 30/4 [14]41. *HR II*: 2, no 482 samt *Bronnen I*: 1, no 1507. E. Lönnroth, Sverige och Kalmarunionen. Göteborg 1934, s. 180.

¹⁰ Kung Christoffers försäkran till Sveriges städer, Köpenhamn 26/4 1441. *Sverges Traktater med främmande magter (cit. ST) III*, no 480. Hanseatisk rapport från förhandlingarna i Köpenhamn, juni—augusti 1441. *HR II*: 2, no 488, s. 405.

¹¹ Kung Christoffers privilegium för Odense, Köpenhamn 7/5 1441. *Regesta DHD II, I*: 1, no 5305. K. Fabricius, a.a., s. 508.

bondeupproret under Henrik Tagesen omkring den 7/5 tog en farligare vändning än vad som tidigare kunnat förutses från Köpenhamns horisont. Eller var det så, att faktiska möjligheter först då gavs kungen att ta sig över Bälten? De båda förklaringsmöjligheterna utesluter naturligtvis inte varandra.

Kan f.ö. kungens privilegier för de jylländska köpstäderna Aalborg (14/6) Randers (18/6) och Aarhus (2/7) ha varit orsakade av att deras borgare på ett eller annat vis stött kungens och riksrådets kamp mot bonderesningen i norr? (Se s. 143 f.) Aalborgprivilegierna har som synes utställts en knapp vecka efter kungens seger på S:t Jørgenbjerg och endast två dagar efter upprorsledarens, Henrik Tagesens, avrättning (se s. 141).

Efter hemkomsten vid midsommar 1441 stannade kung Christoffer halvannan månad i Köpenhamn. Först den 4/7 inleddes överläggningarna med de vendiska städerna.¹² I slutet av juli inträffade Danzigs sändebud i staden, och holländarna seglade in först den 9/8. Då var kungen inte längre kvar i Köpenhamn, utan han förberedde i Dragør på Amager sin försenade avfärd mot Kalmar och Sveriges krona.¹³ Denna gång kom han emellertid inte att åtföljas av någon hanseatisk påtryckningsgrupp.

Före sitt uppbrott hade kungen bemyndigat sin erfarne chefsförhandlare, som samtidigt var riksrådets självskrivne ledare, ärkebiskop Hans Laxmand av Lund, att leda den danska delegationen vid underhandlingarna med holländarna.¹⁴ Ärkebiskopen biträdades därvid av rikets hofmester, Erik Nielsen Gyldenstjerne.

Från början av juli konfererades det i en dryg månad. De vendiska delegaterna argumenterade sig fram till bekräftelse av gamla privilegier i Danmark samt till befrielse från den av Erik av Pommern senast år 1429 instiftade öresundstullen. Först den 23/8 kunde parterna samlas hos den danska delegationen för allmän traktatsigillering. Tre avtal beseglades, nämligen Holland med de vendiska hansestäderna, Holland med samma part å hertigen av Holsteins vägnar samt Holland med den danske kungen. Två veckor senare, dvs. den 6/9, slöts ett fjärde fördrag, nämligen mellan Holland och Preussen.¹⁵

Att den holländsk-vendiska överenskommelsen om tioårigt vapenstillestånd och fri ömsesidig handel är att se som en framgång för de expanderande holländarna, har senast både övertygande, och framför allt nyanserat, visats av Bent

¹² Den hanseatiska rapporten enl. not 10. Se även *B. Jørgensen, Københavnertraktaterne 1441 och deres tilblivelse. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen.* København 1966, s. 299 f.

¹³ De preussiska städernas sändebud till Danzig, Köpenhamn 11/8 och 12/8 1441. *HR II: 2*, no 501 och 502. O. S. Rydberg, *ST III*, s. 20 not b, och *K. Kumlien, Karl Knutssons politiska verksamhet 1434—1448.* Stockholm 1933, s. 184 f.

¹⁴ Kung Christoffers fullmakt, Köpenhamn 6/8 1441. *HR II: 2*, no 487.

¹⁵ De hanseatiska och preussiska rapporterna enl. not 12 och 13. Betr. tulldiskussionen, se *K. Hørby, Øresundstolden og den skånske skibstold. Spørgsmålet om kontinuitet. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen.* Köpenhamn 1966, s. 245 ff, och där anförd litteratur.

Jørgensen (1966). Samma karaktär har deras säkrande av privilegier och rättigheter i både Preussen och Livland.¹⁶ Den vendiska hansans försök att hejda holländarnas expansion i östersjötrafiken hade alltså kapsejsat. Mare liberum-principen hade segrat över mare clausum-tanken.

Med danskarna under Hans Laxmands ledning enades holländarna ovanligt fort om huvudartiklarna. Den viktigaste innebar, att holländarnas "gamla" privilegier i Danmark bekräftades mot att de senast till midsommar 1443 på två terminer förband sig att utbetala ett skadestånd på 5 000 Rhenska gulden till den danske konungen. Några specifika tullprivilegier omnämns inte i trakta-ten.¹⁷ Och Erik av Pommern blev i sammanhanget helt negligerad.

Holländarna tycks emellertid inte ha fullgjort sina ekonomiska förpliktelser inom angiven tid. Därför blev deras generella privilegier ej heller stadfästa av den danske konungen. Först sex år senare, den 23/11 1447, kunde kung Christoffer kvittera den utlovade summan av holländarna. Samtidigt bekräftades än en gång alla "gamla" holländska privilegier i Danmark och tillförsäkrades invånare och köpmän i Holland, Zeeland och Friesland fri och trygg in- och utförsel i kung Christoffers länder, dvs. även Sverige-Finland. Därmed vann holländarna en rättsligt garanterad grundval för sin handel på de tre nordiska rikena. Dock påbjöds uttryckligen, att holländarna hade att erlægga tullar och rätta sig efter övriga påbud och skyldigheter.¹⁸

Det kan tyckas besynnerligt, att holländarna för en, som det kan synas, enkel bekräftelse på "gamla" privilegier gått med på att utbetala den betydande summan av 5 000 Rhenska gulden. Man måste emellertid erinra sig förhandlings-situationen. Dels var de danska förhandlarnas utgångskrav närmast astronomiskt. De begärde inledningsvis över 100 000 Rhenska gulden p.g.a. holländarnas fler-åriga framfart "mit al hoer macht". Dels hade holländarna under flera seglings-säsonger fört öppet krig mot Danmark och dess allierade vendiska städer. Därför var en dylik "bekräftelse" av deras allmänna privilegier ingalunda en absolut självklarhet. Men genom förhandlingarna i Köpenhamn hamnade holländarna nästan på jämställd fot med de vendiska städerna i vad som rörde handelsprivilegier i Danmark. I det perspektivet måste överenskommelsen med danskarna ändå tolkas som en klar framflyttning av de holländska positionerna.

Förhandlingsframgången har självklart och till stor del berott på den holländska eskaderns av år 1441 örlogsmässiga överlägsenhet och på därtill väl

¹⁶ Se *HR II*: 2, no 491—494. B. Jørgensen, a.a., s. 301 ff. Jfr här E. Daenells ironiserande över holländska historikers nationellt påverkade tolkningar av händelseförloppet, a.a., s. 320 ff.

¹⁷ Förliknings- och vänskapstraktat mellan kung Christoffer och hertig Filip av Burgund samt hans länder Holland, Zeeland och Friesland, Köpenhamn 23/8 1441. *ST III*, no 481. Se även E. Daenell, a.a., s. 287.

¹⁸ Kung Christoffers kvittens, Köpenhamn 23/11 1447. *ST III*, s. 201. Kung Christoffers privilegiebekräftelser, Köpenhamn 23/11 och 29/11 1447. *ST III*, no. 487 a och b.

avpassade diplomatiska aktioner. Men i detta sammanhang måste en ytterligare och starkt bidragande faktor anföras.

Faktum, att kung Christoffer efter den 7/5 kunde lösgöra övade trupper och tillsammans med dem dra över Bälten och upp mot Limfjorden, förklaras nämligen av att den överlägsna holländska eskadern då redan dragit sig tillbaka och lämnat Bälten. Den 30/4 1441 hade kung Christoffer utställt lejdebrev för holländska legater till Köpenhamn (se s. 148). Det sista belägget rörande holländare i danska vatten är daterat Lübeck, den 5/5 1441. Vid den tidpunkten var emellertid eskaderns förstahandsmål redan uppnått. Hanseaterna jämte det danska riksrådet och kungen hade mjuknat inför trycket och syntes benägna till snara förhandlingar. Dessa skulle äga rum på försommaren i Köpenhamn, och där kunde holländarna rimligen väntas ha ett gott utgångsläge. Intressant och avslöjande är, att kung Christoffer redan den 1/6 1441, dvs. en dryg vecka före själva slaget mot de vendsysselska bönderna och Henrik Tagesen på S:t Jørgenbjerg, tillerkände Amsterdam rättigheter att handla på Norge.¹⁹

Således förde kungen redan före slaget på S:t Jørgenbjerg en konkret hollandsvänlig politik. Den låg i de sistnämndas merkantila intresse. Urkundens datum implicerar t.o.m. att representanter för Amsterdam medföljde kungen i fält mot vendelbönderna. Härav följer att holländarna, som det syns, högst medvetet fråntagit Henrik Tagesen flankskyddet på sjön. Därmed utdelade de en väl avpassad dödsstöt både åt de vendsysselska bönderna och åt Erik av Pommerns revanschplaner. De nästan misstänkt snabbt åstadkomna handelsrättigheterna och privilegie”bekräftelserna” i juni respektive augusti syns, enligt detta resonemang, ha blivit belöning nog för blottställandet av Henrik Tagesens bondestyrkor.

Till saken hör, att danskarnas chefsförhandlare, dvs. ärkebiskopen Hans Laxmand, av hanseaterna inte utan fog uppfattats som hollandsvänlig. Han hade bevisligen sökt holländska kontakter på våren 1440. Efter sommaren 1440 anklagades han för att ha varnat den holländska flottan för de annalkande hanseaterna, vilket han senare förstås ivrigt och energiskt förnekade. Men på våren 1441 föreslogs han av holländarna till medlare mellan dem och preussarna.

Karin Hagnell har (1940) med påtaglig tvärsäkerhet ytterligare kunnat understryka Hans Laxmands hollandsvänlighet.²⁰ Hennes undersökning visar hur ärkebiskopen i samband med de dansk-holländska överläggningarna i Köpenhamn i augusti 1441 tillerkändes ett personligt skadestånd på 12 000 Arnoldusgulden.²¹ Beloppet motsvarade ung. 6 000 Rhenska gulden, dvs. 1 000 gulden mer än vad kungen själv skulle få. Av totalsumman utbetalades redan i sep-

¹⁹ Kung Christoffers frihetsbrev för Amsterdam, 1/6 1441. *Regesta DHD II: 1: 1*, no 5306.

²⁰ K. Hagnell, Ivar Axelsson och holländarna. *Svensk Historisk Tidskrift (cit. SHT) 1940*, s. 301 f. Samma uppfattning hade redan E. Daenell, a.a., s. 313.

²¹ Ärkebiskop Hans av Lund öppna brev, Köpenhamn 7/9 1441. *HR II: 2*, no 506 med noter.

tember 1441 9 000 Arnoldusgulden till ärkebiskopen. Återstående 3 000 Arnoldusgulden eller 1 500 Rhenska gulden lovade man att erlægga kommande januari (1442). Av de utlovade pengarna skall 4 000 Rhenska gulden ha varit ersättning för en verklig förlust, som ärkebiskopen åsamkats genom att fogden på Älvsborg kapat de holländska förhandlingarna och deras medföljande gods. De hade med ärkebiskoplig lejd varit på väg till förhandlingarna i Köpenhamn. Om denna kapning verkligen ägt rum syns med tanke på sammanhangen osäkert. Möjligt kunde incidenten förklara de holländska förhandlingarnas sena ankomst till Köpenhamn. Men ansvarade holländarna för Älvsborgsfogdens prejningar?

Återstående ca 2 000 Rhenska gulden till ärkebiskopen motiverades senare från holländskt håll, det var år 1483, med den

”... schade, die de uurleggeren, knechte unde ruterer van den landen van Hollant hem ende sijnen ondersaten in der veede gedaen hadden.”²²

Om denna extra, ej närmare specificerade skadeersättning haft sin grund i verkliga holländska övergrepp på lundastiftets folk och egendom kan ej klaras ut. Man kan emellertid alltför väl föreställa sig möjligheten att beloppet utgjort vederlag och tack för den hjälp ärkebiskopen tidigare givit holländarna.

Här föreligger sålunda flera indicier, som talar för att Hans Laxmand såsom det danska riksrådets ledare och chefsförhandlare favoriserat holländska intressen. Och även om han själv, eller hans stift kommit att åtnjuta fördelar därav, står det klart att också Danmark, som stat betraktad, vunnit på denna politik.

Genom att år 1441 komma på förhandlingsnivå även med holländarna har Danmark, fastän ekonomiskt och militärt svagare, blivit tungan på vågen i kampen mellan den vendiska hansan och holländarna. Detta är det yttre resultatet av ärkebiskopens och righofmestern Erik Nielsen Gyldenstiernes utrikespolitik i riksrådet. Deras agerande stärkte Danmarks ställning internationellt sett.

Man kunde i själva verket hävda, att riksrådet år 1441 genomförde vad Erik av Pommern inte mäktat med några årtionden tidigare. Därmed menas att i danskt intresse kunna hålla den vendiska hansan i schack med hjälp av holländarna. Erik av Pommern var som bekant ute med samma idé, men alltför tidigt.

Genom att i rätt moment göra kung och riksråd till lags hade holländarna kommit ytterligare ett steg närmare såväl den vidare målsättningen som det akuta och konkreta behovet bakom deras östersjöpolitik efter hösten 1437.

Köpenhamnstraktaterna från augusti—september 1441 visar sålunda att holländarna fortsatte sin insegling på östersjömarknaderna i god medvind. Den vendiska hansans försök att stoppa dem hade misslyckats. Därför kan man med

²² Amsterdam till [borgmästaren i Helsingør], [maj 1483], *Hansisches Urkundenbuch* (cit. *HUB*) X, no 1075.

fog påstå, att holländarnas flottkampanj och politiska diplomati av år 1441 i praktiken förverkligade de explicita målen och instruktionerna för föregående års (1440) flotta, nämligen att i Danmark förvärva friheter och rättigheter för de holländska köpmännen.

Frågan är vad holländarna hade för konkreta fördelar av dessa så eftersträvade handelsrättigheter i Danmark. Vad hade egentligen Danmark att erbjuda internationella speditörer och befraktare? Vilka varor hade hertig Filip åsyftat i sitt till alla danskar riktade öppna brev av den 21/9 1438 (se s. 147)? Vad menade egentligen hanseaterna med den passus i förbunds brevet med Danmark sommaren 1439, där det talas om förbud att utskeppa danska varor till holländarna? Och vilka "åtande varor" var det Lange Jacob i Kallundborg åter ville föra utrikes på våren 1440?²³

Danmarks produktion och handel inemot 1400-talets mitt

1. Tyskar, köpstäder, bondehandel

Som en följd av hansans organiserande under 1300-talet (Kölnfederationen 1367) nöjde sig den nordtyske storköpmannen inte längre med att för Danmarks vidkommande enbart dominera sill- och jättemarknaden i Skåne. Efter hand blev den tyska prägeln allt mer märkbar i landets alla köpstäder och på landsbygdens årliga stormarknader. En viss koncentration av handel, köpenskap och tyskar lokaliserades under 1400-talets första årtonden till båda sidor om Öresund. Där kom Köpenhamn, Malmö (Ellenbogen), Landskrona, Helsingborg och Helsingør att utvecklas.¹ De tyska köpmännens direkta inflytande på handelsverksamheten skall ha varit mindre utpräglat på Jylland.

Fackkunskap och allmän framåtanda förde snart de tyska köpmännen i besittning av i Danmark nödiga, formella handelsrättigheter. Med hjälp av dem och andra påbud kunde de upprätta direkt kontakt med producentledet, vilket vid den tiden först och främst innebar de danska bönderna. Inga mellanhänder

²³ Lange Jacob till lübska förhandlare, Kallundborg 30/3 1440. *HR II: 2*, no 361.

¹ T.ex. kung Erik av Pommerns privilegium för Landskrona och Malmö, Helsingborg 1415. *Regesta DHD. Ser. I: T 1*, no 3289. Följande framställning baseras huvudsakligen på följande arbeten: *W. Christensen*, a.a., 1895, s. 10 ff. *E. Arup*, *Dänische Wirtschaftsgeschichte*. 1933. *A. E. Christensen*, *Danmarks handel i middelalderen*. 1933 samt *Idem*, *Danmark. Det nordiske syn på forbindelserne mellem Hansestæderne og Norden. Det 11:e nordiske historikermøde i Århus 1957*. Århus 1958. *P. Enemark*, *Adelig studehandel ... 1955*. *G. Ilsøe*, *Dansk Herremandshandel ... 1960*. *O. Vestergaard*, *Forkøb ... 1966*. *E. Ulsig*, *Danmarks adelsgodser ... 1968*.

kunde därvid frånta tyskarna några vinster. De utgjorde själva på en och samma gång detaljhandlare, grossister, redare, importörer och exportörer.

Enligt E. Arups bedömning (1933), som i detta avseende skiljer sig från Erslevs (1901) och som kanske är alltför tillspetsad, såg det omkring år 1400 ut som om dansk inrikeshandel helt och hållet skulle övertas av energiska, farande tyska köpmän. O. Vestergaard (1966) modifierar och preciserar tyskdominansen i den av Arup tecknade bilden.²

Ovanrefererade utveckling utgjorde en given bakgrund till Erik av Pommerns politik. Hans allmänt hansefientliga inställning kom till klart uttryck såväl i privilegierna för Malmö, Landskrona och Helsingborg som i hans stora handelsförordning för de själländska städerna av år 1422. Efter upprepade klagomål från städer, clerikerie och ridderskap stärktes i och med denna förordning de i städerna bofasta köpmännens ställning på bekostnad av den farande (tyske) köpmannen.³ Men även den fria danska bondehandeln blev därigenom illa ansatt (se s. 143 f.).

Redan tidigt hade danska köpmän lärt sig utvecklade handelsteknik av de inflytelserika tyskarna. Under 1400-talets lopp fick de sin statslednings hjälp till att hålla de sistnämnda stängen. Andemeningen bakom den kraftigt ingripande förordningen av år 1422 kom efter hand att ytterligare stärkas medelst utdelande av stadsrättigheter och privilegier, men också genom mer djupgående allmänna påbud i samma anda, t.ex. år 1442, 1461 och 1472.⁴ T.ex. förbjöd kung Christoffer år 1442 uttryckligen bönderna på Lolland både att handla annorstädes än i städerna och att utnyttja olovliga hamnar. Ett ytterligare exempel på samma sak är drottning Philippas förbud år 1425 mot olovlig handel uppåt landet och i hamnarna omkring Bergen.⁵ Allt detta vill sammantaget säga, att dansk bondehandel och bondeseglation kom i kläm från 1420-talet och framåt.

Även det sociala livet i de danska köpstäderna hade sedan långt tidigare utvecklats efter ett allmänt tyskt och nordeuropeiskt mönster med magistrat, skräväsande, köpmannagillen osv.

De kungliga handelsförordningarnas normativa innehåll och förbuden mot uppköp på landet, vilka enligt O. Vestergaard (1966) under perioden 1360—1523 skall ha spritts till Danmarks samtliga städer, åtlyddes långtifrån alltid i den praktiska verkligheten. Dels var en allmän efterrättelse naturligtvis svår att kontrollera, dels saknade städernas köpmän helt enkelt nödvändigt kapital för

² E. Arup, *Dänische Wirtschaftsgeschichte . . .*, s. 48 f. *Kr. Erslev*, a.a., s. 146. *A. E. Christensen*, *Danmarks handel . . .*, s. 116 f. *O. Vestergaard*, a.a., s. 185 ff.

³ Erik av Pommerns förordning om Skik og Ordning i de Sjællandske Kjøbsteder, Roskilde 15/2 1422. Ed. *C. F. Wegener*, *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearkiv (cit. Wegener) Bd V*. Kjøbenhavn 1871—1875, nr 24. Erik av Pommerns andra privilegium för Köpenhamn, Haraldsborg 28/10 1422. *Regesta DHD, Ser. 1: T.1*, no 3372.

⁴ E. Arup, *Dänische Wirtschaftsgeschichte*, s. 50 f. *Kr. Erslev*, a.a., s. 146 f. *P. Enemark*, *Adelig studehandel . . .*, s. 9. *O. Vestergaard*, a.a., s. 206 ff.

⁵ Drottning Philippas förbud, Vadstena 1425. *Regesta DHD, Ser. 1: T.1*, no 3462.

att kunna slå under sig all handelsverksamhet i riket. Dessutom var köpmännen utsatta för konkurrens från högadelns sida (se s. 143 f., 155 f.).

Sedan gammalt har t.ex. Skagerack mellan Skagen och det norska Sørlandet trafikerats av båtägande kustbönder. I Roskildes privilegier av år 1455 beskrivs hur norska handelsmän seglat sina skutor ända ner i Isefjord för att sälja sitt medförda timmer i utbyte mot själländsk brödsäd.⁶ Likaså har bönderna på Lolland, Falster, södra Fyn, Taasinge och Sjælland på egna skutor ända in på 1500-talet skeppat sina produkter söderut, till Lübeck, Rostock, Wismar och andra nordtyska kuststäder. Och Ribes köpmän hade alltifrån år 1271 rätt att segla varor till Flandern.

Omfattningen av denna, från det allmänna stapeltvånget undantagna seglation låter sig ej avgöras. Enligt Aksel E. Christensens mening (1933) utgjorde denna slags sjöfart vid medeltidens slut Danmarks mest betydelsefulla aktivhandel.⁷

2. Adeln och oxarna

Om nu de danska städernas köpmän framemot 1400-talets mitt kan anses ha varit förhållandevis kapitalfattiga, så har samtidigt en annan kategori affärsmän inom landet stått på en mycket solid ekonomisk grund, nämligen högadeln och kyrkans högre dignitärer. Dessa rörelseidkare var självfallet inte inbegripna vare sig i Erik av Pommerns handelsförordning av år 1422 eller i något senare liknande påbud under 1400-talet. I frälsets ståndsprivilegier ingick nämligen stadgad rätt att bedriva köpenskap "till sin gårds och bords behov". Denna öppet formulerade sats har givit formellt underlag åt godsrika världsliga och kyrkliga herremän att hålla både egna handelsfartyg i sjön och handelsrepresentanter i mer eller mindre fast tjänst i somliga köpstäder. Till följd av att frälset var befriat även från tullavgifter är det numera så gott som ogörligt att få någon uppfattning om volymen av dess handel under mitten av 1400-talet. Geografiskt aktuella tulluppgifter i längre serier förekommer f.ö. först från början av 1500-talet.¹

Såväl den världsliga godssamlade adeln, liksom de större klerikala enheterna såsom stift och kloster, kunde under första hälften av 1400-talet både öka och dessutom geografiskt koncentrera sina godsmassor. Denna ekonomiska expansion har av allt att döma till största delen skett inom stånden. Bondejord hade redan

⁶ Sannolikt har normmännen seglat söderut över Skagerack utmed Bohuskusten och först vid Onsalahalvön korsat Kattegatt. Denna route användes ända in på 1900-talet.

⁷ A. E. Christensen, Danmarks handel . . ., s. 118 och 121. Se även P. Enemark, art. Kornhandel, Danmark, i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Bd IX*. Malmö 1964, sp. 150 ff. (cit. Kornhandel . . .).

¹ P. Enemark, Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede, I. Århus 1971, s. 25 f. (cit. Toldregnskabsmateriale . . .).

tidigare införskaffats på olika sätt. Under första hälften av 1400-talet blev det sålunda knapadelns tur att exploateras. Lågfrälsets jordar och gods fick nu säljas i tvångssituationer och till ofördelaktiga priser. Antalet lågfrällesläkter minskade. Samtidigt annekterades i allt vidare omfattning sockenämbeten av de högre kyrkliga dignitärerna. Detta tillvägagångssätt förklarar varför de s.k. herreklostrens godsmassor under senare hälften av 1400-talet kom att ligga i full paritet med de främsta världsliga jordsamlarnas godsbestånd.²

De världsliga såväl som de klerikala jorddrottarna kan inte förutsättas ha samlat gods för ro skull, utan för att skapa vinster genom försäljning av sina överskottsprodukter. Intressant nog sammanfaller deras ekonomiska expansion i tiden med en viss omstrukturering av det danska jordbruket, vilket från denna tid syns bli lönsamt i stor skala.

Efterfrågan på brödsäd och animalieprodukter som smör och kött hade ute i mellersta och västra Europa stigit i takt med den allmänna folkökningen efter agrarkriser, pester och andra farsoter runt 1300-talets mitt. Flandrisk, nordtyska och nederländska städer tillväxte i invånarantal och geografisk omfattning. Försörjningen av invånarna blev till ett problem, som måste lösas på internationell väg. Spannmålsbehovet kom att täckas med import från främst Preussen och Balticum. Animalieprodukter införskaffades en masse huvudsakligen från Östeuropa och Norden.³

Oxar, levande och självtransporterande, blev i ett par århundraden från 1400-talets början Danmarks viktigaste utförselvara. Dansk boskap nämns i nederländska (flandrisk) källor f.f.g. år 1352. Det året fick "Dace" med hästar och oxar en plats bredvid friserna på marknaden i Damme, invid Brügge. Därefter nämns de i bevarat material med sina oxar vid marknaden i Hoorn år 1389. P. Enemark (1961) förmodar, och H. K. Kristensen (1974) tvivlar ej på, att dessa danska oxköpmän kommit från Ribebukten, "for disse folk plaskede jo netop husvant på søen der", som lokalhistorikern Kristensen så folkligt berättar.⁴ I och

² T. Dahlerup, a.a., s. 45. G. Ilsoe, a.a., s. 305. O. Vestergaard, a.a., s. 21. E. Ulsig, a.a., Den historiografiska inledningen samt kap. IX och X, s 203 ff och 292 E. Ladewig Petersen, Jordprisforhold . . . , s. 239.

³ W. Abel, a.a., s. 55 ff. B. H. Slicher van Bath, The Agrarian History of Western Europe A.D. 500—1850. London 1963, s. 77 ff. J. C. Russell, Population in Europe 500—1500. The Fontana Economic History of Europe. The Middle Ages. 1973, s. 36 ff. Fr. Lütge, Strukturwandlungen im ostdeutschen und osteuropäischen Fernhandeln des 14. bis 16. Jahrhunderts. Sitzungsberichte der Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. München 1964. Heft 1, s. 29 ff. Han hänvisar bl.a. till tidigare forskningsresultat av G. Schmoller (1871), R. Martin (1895) och W. Abel själv (1937). W. Abel, Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. Stuttgart 1962, s. 113 ff. (cit. Landwirtschaft . . .). Se även för Livlands del V. V. Dorošenko, Čeny na produkti selskogo chozjajstva v Livonii XV veka. Istorija SSSR 2. Moskva 1959, tab. 9, s. 169.

⁴ H. K. Kristensen, Skibsfart fra Ribe-Varde-Blåvandshukområdet i gammel tid. Fra Ribe amt, Bind XVIII—III. 1974, s. 396 ff. P. Enemark, art. Hollandshandel . . . , Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid, Bd VI, Malmö 1961, sp. 644.

för sig var export av levande hornboskap inget nytt, men produktionen skall nu, enligt Aksel E. Christensen (1933), med en våldsamt fart ha ökat över hela landet. Hästexporten var redan omfattande nog.

Det är problematiskt att på ett godtagbart sätt få en uppfattning om Danmarks oxbestånd under 1400-talet. Källorna är, som vanligt, högst tillfälligt bevarade. Någon periodicitet eller systematik i tillgängliga data är det inte tal om. Likväl kan man få fram en hel del. Danmarks dåtida rikedom på oxar framträder t.ex. i klagoskrifterna från de slesvigiska stridigheterna i början av det 15:e seklet. De holsteinska grevarnas härjningståg in på danskt område under Erik av Pommerns regeringstid har bl.a. haft boskapsrov till syfte. Hjordarnas oxbestånd skattas t.o.m. orimligt högt i krönikorna. Också hanseaterna skall vid anfallet mot Köpenhamn år 1428 ha varit utrustade med mängder av tomma tunnor och salt. De skulle användas för krigsbyttets, dvs. styckade danska oxars, nedsaltning och hemförrel.⁵

Tanken, att oxproduktionens och oxhandelns expansion kunnat inrymma en samtidig ekonomisk framgång både för de stora jorddrottarna och för de självägande bönderna, måste avvisas. Böndernas jord- och kapitaltillgångar har inte på långt när varit jämförbara med magnatsläkternas. Den godssamlade aristokratien har haft överlägsna förutsättningar att i stor skala lägga om från jordbruk till boskapskötsel. Genom ekonomiskt tryck, genom ökade skatte- och dagsverkskrav på det lokala planet har de dessutom kunnat driva mindre bemedlade från gods och grund (se s. 141 f.). Därefter har den övertagna jorden ledigt kunnat utnyttjas till betesmarker.

Viktigast i avseende på boskapsproduktion var Jylland, väl hela halvöns kustområden. Långt uppe i Vendsyssel, i Han härad och i Thy uppföddes oxar, vilka efter hand drevs söderut. Limfjorden korsades vid fyra ställen, vid Oddesund, Sallingsund, Aggersund och Aalborg, varpå hjordarna föstes vidare mot syd. Söder om Limfjorden skall oxvägarna ha startat i Aalborg, Skive eller Holstebro. Man undvek att driva djuren genom tätare bebyggelse. Natraster gjordes vid krogarna.⁶ I en kunglig förordning av den 30/9 1475 förbjöds oxdrivning längre söderut än till kust- och gränsorterna Ribe och Kolding på Jylland och Assens på Fyn (se karta s. 170 f.). Där skulle tull erläggas. I Ribe upptogs tull från de två västligaste oxvägarna. Den 4/10 1480 tilläts dessutom Ribeborgarna att fritt fara omkring på landsbygden och uppköpa:

”... øxn oc annat effter thi som the tilforen pleye ...”⁷

⁵ E. Arup, *Dänische Wirtschaftsgeschichte ...*, s. 58. *Kr. Erslev*, a.a., s. 146 ff. *A. E. Christensen*, *Danmarks handel ...*, s. 118 f. Se även *W. Christensen*, a.a., s. 17 ff.

⁶ *H. Wiese*, *Der Rinderhandel im nordeuropäischen Küstengebiet vom 15. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*. Göttingen 1963, s. 41 ff.

⁷ *J. Kinch*, *Ribe bys historie*, I. Ribe 1869, s. 378, 384.

I Sønderjylland förenades de jylländska oxvägarna med öarnas transportstråk. Efter grossistuppköp i de nämnda knutpunkterna bar det av vidare mot söder. År 1484 drev 26 namngivna Ribeköpmän 381 oxar och 127 hästar söderut. Det är att märka att priset på en häst sattes till värdet av ungefär tre oxar. Samma år (1484/85) förtullades emellertid i Gottorp, alltså vid den östra oxvägen och längre söderut, 13 000 oxar och 4 500 hästar. År 1491 drev köpmän från Ribe och Varde 1 916 + 294 oxar och 57 + 6 hästar söderut från Ribe. Samma år förtullades i Gottorp 18 200 oxar och 3 400 hästar. År 1501 betalades tull för 28 300 oxar och för 4 600 hästar i Gottorp, invid Slesvig.⁸

En intressant aspekt på Gottorp-räkenskaperna, förutom de utomordentligt höga siffrorna för både hästar och oxar (man undrar vilken storleksordning samtida siffror för tullen i Husum kunde ha), är det faktum, att man där även noterat oxar, som tillhörde adliga producenter och affärsmän.⁹ Gottorps ovan anförda siffror för år 1501 skall jämföras med Ribes samtida, men betydligt blygsammare; ungefär 5 840 oxar och hästar sammanslaget.¹⁰ Förklaringen till diskrepansen går ut på att man i Ribe, som ligger vid den västra oxvägen, ej förtullade oxar med adlig proveniens. Detta sakförhållande och jämförelsen med mängderna i Gottorpstullen kan säga något om storleksordningen för hela Danmarks dåtida oxexport över linjen Husum—Gottorp.

Uppköparna i Ribe var åtminstone åren efter 1500 mestadels tyskar, sønderjyder och holländare. De verkligt stora uppsamlingsplatserna på vägen till slakt och biff utgjorde senare Husum, Itzehoe och Wedel samt naturligtvis längre söderut Hamburg och Lübeck.

Det föreligger tyvärr inte något siffermaterial rörande oxuppfödningen på norra Jylland vid 1400-talets mitt. Även i det fallet får man ty sig till data, som härstammar från tiden strax före år 1500.¹¹

Självfallet medger en dylik retrospektiv, tillbakaslutande, eller om man så vill: anakronistisk metod svagheter i själva rekonstruktionen av tillstånd och händelser. Vi har alltså, enligt ovan, uppgifter om ökad resp. kraftigt ökande oxproduktion från början och från slutet av det 15:e seklet. Den kungliga handelsförordningen av år 1475 måste därför tolkas som ett försök att få central kontroll och intäkt från en både expanderande och profitabel företeelse. Det finns, enligt min mening, ingen anledning att i ett sådant källäge, på grund av luckor och brister i ett 500-årigt källmaterial, förutsätta en regress i den faktiska oxproduktionen vid sekelmitten. Om de bevarade källorna på både producent- och avnämnehåll

⁸ H. K. Kristensen, a.a., s. 400 f., och P. Enemark, Toldregnskabsmateriale ..., I, s. 182; II, s. 140. Jfr något avvikande sifferuppgifter hos H. Wiese, a.a., Tab. 5, s. 109.

⁹ H. Wiese, a.a., s. 100.

¹⁰ J. Kinch, a.a., s. 644, efter drottning Kristinas Toldregnskaber.

¹¹ Betr. oxhandeln se i övrigt t.ex.: *Urkundenbuch der Stadt Lübeck (cit. LUB): LUB 9*, no 209 år 1454, no 369 år 1456, no 774 år 1459, *LUB 10*, no 652 år 1465, no 686 år 1465, *LUB 11*, no 376 år 1468, *HUB XI*, no 802 år 1494.

inte uttryckligen bestrider dansk exportbetonad boskapsskötsel, bör man i förhandenvarande fall ha rätt att förutsätta produktionskontinuitet. Denna interpolation kräver naturligtvis de kraftiga förbehåll källsituationen påkallar.

De ekonomiskt expanderande nordtyska städernas behov av animalieprodukter under hela 1400-talet är väl belagt. Efterfrågan visas dessutom av boskapsskötselns ökade betydelse, inte bara på Jylland och de danska öarna utan även i Sveriges och Danmarks gränsbygder. Där blev en på just dylik produktion och export baserad grupp adelsmän snabbt allt rikare på gods, guld och politiskt inflytande. De klassiska exemplen därvidlag utgör Abraham Brodersen (Baad) och Axel Pedersen (Tott) med söner.¹²

Produktionen av danska exportvaror var sålunda förbehållen dem som ägde ekonomiska resurser. Gods- och kapitalsamling jämte storgodsdrift utgjorde förutsättningar för den svällande oxproduktionen. För E. Ladewig Petersen (1966) kvarstår inga tvivel om att den högadliga exporten varit präglad av ett direkt handelsengagemang. Under alla omständigheter skulle det bestå "en meget nøje sammenhang" mellan lantbruksexport och den starka högadliga efterfrågan på jord under 1400-talet.¹³ I detta sammanhang får också de dåtida intima danska ekonomiska förbindelserna med Lübeck och den alltmer blomstrande kapitalmarknaden i Kiel, dvs. det s.k. Kieler Omslag, sin förklaring.

3. *Det nordligaste Jylland; Aagaard och Aalborg*

Aagaard

Animalieproduktionens betydelse för det nordligaste Jylland i mitten och i slutet av 1400-talet kan utläsas både av landets natur- och kulturgeografiska förutsättningar samt av Mourits Nielsen Gyldenstiernes på Aagaard arkiv.¹ Själva gården hade bränts ner till grunden under Henrik Tagesens vendsysselska bondeuppror 1441, men den tycks snabbt därpå ha blivit åter uppbyggd. Mourits Nielsen skrevs enligt bevarade brev f.f.g. till Aagaard år 1465. Tre år senare gifte han sig med en dotter till det stridbara svenska riksrådet Ture Turesson Bielke till Kråkerum i Kalmar län.

Ett inventarium från början av februari 1495 meddelar exakt vad som då fanns i Aagaards ekonomiutrymmen (se Tab. 1, s. 162). Till vilka belopp kunde Aagaards lagerhållna varor värderas? Frågan är intressant inte bara för att man

¹² Se t.ex. S. Lönnroth, *Statmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Göteborgs Högskolas Årsskrift 46: 3*. Göteborg 1940 m.fl. arbeten.

¹³ E. Ladewig Petersen, *Jordprisförhold . . .*, s. 239.

¹ Se t.ex. geologiska jordartskartor i J. P. Trap, *Danmark*, 5. Udg.: VI: 1 (s. 33), VI: 2 (s. 454), VI: 3 (s. 789), IX: 1 (s. 33), IX: 2 (s. 593).

genom en uträkning skulle få fram en ungefärlig summa, någon större exakthet medger naturligtvis inte källorna, utan också emedan de olika varornas specifika värde varit så olika. Detta innebär, att man genom en uträkning också skulle kunna få en föreställning om godsets produktionsinriktning under senmedeltiden.

Vi vet exempelvis att Aagaards fæstebönder i Han härad årligen betalat ett pund smör i skatt per gård. Smörets värde beräknas i Danmark år 1465 och under slutet av 1400-talet ha uppgått till 12 skilling grot per tunna. Detta skulle för Aagaards del innebära ($30 \times 12 =$) 360 skilling grot. Enligt förutsättningen att 1 skilling grot $\approx$ 10 lübska eller danska skillingar får man för Aagaards smör fram ($360 \times 10 =$) 3 600 skillingar, vilket i sin tur innebär ($3\ 600 : 16 =$) 225 lübska eller danska mark. Enligt kursen i Stralsund år 1490 har 15 lübska mark motsvarat $1\ 1/2$ mark silver eller 10 Rhenska gulden. Följaktligen skulle Mourits Niensens i februari 1495 resterande smörlager ge ett approximativt värde av $22\ 1/2$ mark silver eller 150 Rhenska gulden.²

25 läster säd motsvarande enligt normerna på Vendsyssel och Salling ($25 \times 24 =$) 600 tunnor. År 1490 fick man för en läst korn 10 Rhenska gulden eller 15 lübska mark i Stralsund. Mourits Niensens i februari 1495 resterande spannmålslager skulle sålunda, om man sätter säd = korn i det här fallet (19 av de 25 lästerna var faktiskt korn) kunna värdesättas till ($25 \times 10 =$) 250 Rhenska gulden, eller ($25 \times 15 =$) 375 lübska eller danska mark, eller $37\ 1/2$ mark silver.

Det sammanlagda värdet av Aagaards i februari 1495 resterande smör- och spannmålsproduktion värderas alltså till ($22\ 1/2 + 37\ 1/2 =$) 60 mark silver, 600 danska eller lübska mark, eller 400 Rhenska gulden. Här påpekas än en gång att de angivna värdena endast har en skenbar exakthet. Men de ger trots allt en uppfattning om storleksordningen.

År 1458 har en "fet ko" värderats till hälften av en "fet ox", 3 skilling grot mot 6 skilling grot, vilket enligt kursen 1 skilling grot $\approx$ 10 danska eller lübska skillingar skulle innebära 30 resp. 60 skillingar, dvs. ($30 : 16 =$) nästan 2 resp. ($60 : 16 =$) $3\ 3/4$ danska eller lübska mark. Åren 1505—10 har emellertid en oxes värde stigit till mellan 5 och 6 danska mark, priset för en ko följaktligen till ungefär hälften därav. Låt oss frihandsinterpolera en oxes värde år 1495 till 5 mark och kons pris till $2\ 1/2$ mark. Då skulle, om man antar att "nöt" (nød) är lika med ox och att "ungnöt" värderats lika med ko, värdet av Aagaards levande och slaktade nötkreatursbestånd i februari 1495 kunna beräknas enligt följande Tabell 1, s. 162.

Summorna anger, som sagt, endast storleksordning och ingenting annat.

² Inventarium på Aagaard, 6/2 1495. *Danske Magazin, Tredie Række, Tredie Bind*, Kjøbenhavn 1851, s. 284 f. Se även *E. Ulsig*, a.a., s. 233 ff, 333. Följande prisberäkningar grundas på uppgifter från *S. Aakjær*, *Maal, vægt og taxter i Danmark. Nordisk kultur, bd XXX*. Sthlm 1936, i sht s. 180 f, 185, 187, 205, 248, 250, 268 f. samt *N. L. Rasmusson*, *Nominallexikon (Mynt)*. *Nordisk kultur, bd XXX*. Sthlm 1936, s. 201 ff. Se även Tab. 1, s. 162.

Emellertid måste de representera endast en smärre del av hela godscomplexets produktion. Även om en stor del av vad som fanns i ekonomitrymmena bokstavligen konsumerats av de omkring 50 personer, inklusive en präst, vilka bebodde Aagaard 1495, så måste där ändå ha blivit varor över för försäljning både inom och utom landet. Man får också tänka sig att varor avsedda för avyttring skickats i väg redan på hösten eller med första vinterföre. Vid inventeringstillfället i februari borde därför endast smärre kvantiteter ha funnits kvar på Aagaard.

Trots allmänt utförelseförbud fick Mourits Nielsen t.ex. sin konungs tillstånd att både år 1489 och 1494 på eget skepp utföra spannmål till Flensburg. Och år 1502 kunde han exportera 20 läster säd till "Tyskland", vilket den gången bör ha inbringat honom ($20 \times 13 \frac{1}{2} =$) 270 lübska mark.³ Av dessa kompletterande källor framgår att han alltså ägnade sig åt bl.a. spannmålsexport.

Av Aagaardinventariet kan dock slutas att gårdens huvudsakliga produktion varit lagd på animalier. Kött, främst fläsk, och smör fanns i februari 1495 lagrat till ett värde av drygt 1 600 mark, dvs ca 1 060 Rhenska gulden. Djurens antal och värde var betydande. Hästavel och oxproduktion måste ha stått högt i kurs. Vad beträffar jordbruket har främst kornodlingen varit av väsentlig betydelse. Om jordbrukets roll vittnar även dragökens antal. På grund av complexets närhet till havet och inte minst till Limfjorden har även fiskafänge givit god avkastning.

I J. A. Traps "Danmark" stöder moderna geologiska kartor och de kulturgeografiska landskapsbeskrivningarna den bild man får i Aagaardinventariet. Han härad, där Aagaards godsmassa var koncentrerad (198 gårdar), kännetecknas i geologiskt avseende av sandiga jordar, klitt- och klintlandskap ner mot Jammerbugt i nordväst samt frodiga strandängar mot Limfjorden. Ängarna var då som nu idealiska betesmarker.

Med tanke på jordens övervägande sandhalt förvånar det dock något, att tonvikten i Aagaards spannmålsproduktion tycks ha varit lagd på korn och inte på råg, som ju trivs bäst på just sandig grund. Kornet odlas däremot med fördel på lerbunden mark. Förklaringen kan ligga i att den eventuella extra rågen vid inventeringstillfället redan sålts. Korn användes också till djurfoder och framför allt till foderhalm. Ett viktigt användningsområde för korn var utan tvekan ölframställning. Aagaard hade många invånare. Typiskt nog skiljs i inventariet inte "korn och malt" från varann, och i konsekvensens namn fanns i Aagaards bakhuis en bryggpanna och t.o.m. fem ölkar. Se för övrigt Olaus Magnus' initierade och utförliga beskrivning av ölbryggningens ädla konst.⁴

³ G. Ilsoe, a.a., s. 315. *S. Aakjær*, enl. ovan.

⁴ *Olaus Magnus*, Historia om de nordiska folken ... Bok XIII, kap. 26—29. Del III, Sthlm 1976, s. 60 ff.

Tab. 1. Ungefärliga värden för Aagaards boskap, hästar och lagerhållna matvaror den 6/2 1495

Varor	Mängder	Priser i danska el. lübska mark; huvudsakligen efter S. Aakjær, a.a.	
<i>Spannmål:</i> korn o. malt råg havre mjöl i bingen	19 läster 3 1/2 läster 1 läst 1 1/2 läster	+ 375	S:a 375
<i>Kött:</i> fläsk nötkroppar fårkroppar gäss villebråd revben inälvor m.m. saltade färryggar	1 620 sidor à $\approx$ 1/2 mk (= 1/6 svin) 80 st. à $\approx$ 4 mk = 750 st. à $\approx$ 5 sk = 360 st. à $\approx$ 1 sk = 7 tunnor (td) 1 td à 1/2 mk } = 1 td 1 td	810 320 234 23 5 +	
<i>Smör:</i>	22 1/2 td nytt 7 1/2 td gammalt (fr. Aalborg)	225	225
<i>Fisk:</i> skagfisk laxfisk ål ål, torkad sill, torkad vitling torkad fisk = torsk?	2 400 st. (2 tusind) à ($\approx$ torsk?) 2 td 28 st. ($\approx$ torsk?) à 2 mk/td 3/4 td ($\approx$ ål?) à 10 mk 2 1/2 td à 10 mk 230 st. ($\approx$ 1/2 td?) 3 1/2 td à 5 mk 120 st. (= 12 worde) à 2 sk	4 5 7 25 5 + 18 1	
<i>Boskap:</i> mjölkkor kvigor o. kalvar ungnöt kalvar tjurar dragoxar oxar på stall nöt på fodring får getter svin gäss	52 st. à 2 1/2 mk 4 st. à 2 1/2 mk 22 st. à 2 1/2 mk 17 st. à 2 1/2 mk 2 st. à 5 mk 22 st. à 5 mk 8 st. à 5 mk 37 st. à 5 mk 84 st. à 6 sk 41 st. à $\approx$ 3 sk 85 st. à 3 mk 32 st. à 2 sk	130 10 55 42 10 110 40 185 32 8 255 + 4	65 65
<i>Hästar:</i> avelshingstar ök föl	7 st. à 12 mk 34 st. à 10 mk 17 st. $\approx$ à 5 mk	84 340 + 85	881 881
ox- o. kohudar	20 st. à 15 sk	508 19	508 19

Approximativ summa 3 461 danska
el. lübska mark $\approx$ 2 314 Rhenska gulden
 $\approx$ 346 mark silver

Källor: Inventarium på Aagaard 6/2 1495. Danske Magazin III: 3. Kjøbenhavn 1851, s. 284 ff.
S. Aakjær, Maal, vægt og taxter ... Nordisk Kultur XXX. Sthlm 1936.
N. L. Rasmusson, Nominallexikon, ibidem.

Genom analogislut får man anta, att Aagaards produktion på 1440-talet, liksom under 1490-talet, huvudsakligen varit inriktad på animalier.

Aalborg

Under mitten av 1400-talet var sillfångsten lika betydelsefull för Aalborg som oxhandeln var för Ribe och Kolding. I Aalborg hade man då lyckats inränga och monopolisera den rikliga sillfångst som Limfjorden bjöd på. Ålborgsill blev snart ett kvalitetsbegrepp. Den var enligt de danzigska och lübeckska tullräkenskaperna från 1468—76 resp. 1492—96 känd som både import- och reexportvara. Till dess spridning och konkurrensduglighet bidrog att den till skillnad från den skånska höstsillen var en s.k. vårsill och därför betydligt billigare än skånesillen. År 1461 tillerkände Lübecks råd ålborgsillen, såsom den enda jämte skånesillen, rättigheten att få inbränt kvalitetsmärket, en dubbel cirkel, på tunnorna.⁵

Flera bevarade brev visar ett ständigt tvistande om sillfångsten och om goda ålagårdar i Limfjorden. En tunna ål värderades år 1453 lika högt som en tunna smör, som år 1458 kostade 6 mark, vilket då var nästan lika med priset för två ”feta oxar”. År 1505—10 fick man 10 mark för åltunnan, dvs. fortfarande ungefär detsamma som för två oxar.⁶ Särskilt väl tycks sillen ha gått till utanför Nibe, väster om Aalborg, på fjordens södra strand. Där saltades den ner. I detta fiske var Mourits Nielsen delaktig. Från gårdar nere vid Hvalpsund erhöll Mourits sill i skatt. År 1402 fick man 2 skilling grot för en tunna dansk ”fjord-sill” och åren 1505—10 betalas ”silltunnan”, till skillnad från höst-silltunnan, med $4\frac{3}{4}$ —6 mark, dvs. ung. lika mycket som en oxe eller en tunna smör (12 skilling grot).⁷

Någon gång före augusti år 1467 hade markgreven av Brandenburg berövat lübeckarna en mängd sill, vilken han sålt. Bl.a. hade han tagit $7\frac{1}{2}$ läster ålborgsill och 2 läster skånesill. Ålborgsillen värderades av de klagande lübeckarna till 40 Rhenska gulden per läst, skånesillen till 50 Rhenska gulden per läst. Per sillläst räknades 10 (resp. 12) tunnor. Tunnan värderades således till 4 resp. 5 Rhenska gulden.⁸ Enligt kursen i Stralsund år 1490 (se s. 160) skulle 4 Rhenska gulden motsvara 6 danska eller lübska mark, vilket stämmer väl med de danska priserna på ålborgsill år 1505—10.

Det visar sig genomgående att sill från Aalborg, från Bälten och från Bornholm i Lübeck betalats med ung. hälften eller $\frac{2}{3}$ av priset för skånesillen. Jämfört med priserna under 1450- och 60-talen sjönk ålborgsillens värde i början av 1490-talet med $\frac{2}{3}$, från 6 mark per tunna till omkring 2 mark. Man lägger

⁵ Rådets i Lübeck förordning, 5/8 1461. *LUB 10*, no 75.

⁶ Efter *S. Aakjær*, enl. ovan.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Lübeck till Hamburg, 8/8 1467. *LUB 11*, no 271. Se även *HUBIX*, no 386 m. noter.

Tab. 2. Till Danzig från Aalborg direktimporterad sill 1468—76

År	Antal fartyg	Fartygens uppskattade värde mark	% av totala registrerade importvärdet i Danzig	Aalborgsill räknat i tunnor (td)	Värde	
					Rhenska gulden	Danska el. lübska mark
1468	5	155	≈ 0,9	686	2 774	4 116
1469	6	270	1,7	1 105	4 420	6 630
1470	4	90	0,4	430	1 720	2 580
1471	7	212	1	839	3 356	5 034
1472 ¹	2 (+1)	60 (+?)	0,3 (+?)	200 (+145)	800 (+580)	1 200 (+870)
1474	13	906	3	3 118	12 472	18 708
1475	15	416	1,6	2 509	10 036	15 054
1476	2	50	—	170	680	1 020
S:a	54			9 057 (+145)	36 258 (+580)	54.342 (+870)

¹ År 1472 införde ett fartyg från "Jylland" 14,5 läster sill. Rimligen var det ålborgsill. Siffrorna för säkerhets skull medtagna inom parentes.

Källor: Danzigs palgeldböcker enl. V. Lauffer, a.a., 1894 och H. Samsonowicz, a.a., 1956.⁹
S. Aakjær, a.a., 1936.
Lübeck till Hamburg, 8/8 1467. *LUB 11*, no. 271.

Kommentar: Åren 1474 och 1475 utgjorde sill från Aalborg 44,5 % av Danzigs totala sillimport.¹⁰

också märke till att Lübeck s.a.s. ombesörjde vidare distribution av ålborgsillen mot hamnar i det östra östersjöområdet, även till Danzig. Därifrån kunde Lübeck vid behov också importera ålborgsill.

De bevarade siffrorna från Danzig och Lübeck utvisar sålunda att högst ansevärda kvantiteter ålborgsill forslats till dessa hamnar. Priserna talar för att det gavs goda tillfällen till vinster på denna handel. Man undrar bara till vilka ytterligare hamnar ålborgsillen fördes, i vilka kvantiteter och till vilka priser.

⁹ V. Lauffer, Danzigs Schiffs- und Waarenverkehr am Ende des XV. Jahrhunderts. *Zeitschrift der Westpreussischen Geschichtsvereins. Heft XXXIII*. Danzig 1894, s. 7 och 19. Se även W. Stark, Lübeck und Danzig in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Weimar 1973, s. 68, och H. Samsonowicz, Handel zagraniczny Gdańska w drugiej połowie XV wieku. *Przegląd historyczny. Tom XLVII, Zeszyt 2*. Warszawa 1956.

¹⁰ W. Stark, a.a., s. 252.

Tab. 3. Ålborgsillen som import- och reexportvara i Lübecks pundtullräkenskaper 1492—96, räknat i tunnor (td).

Från					Till					
S:a	1492	1493	1494	1495	1492	1493	1494	1495	S:a	
60				60	Mecklenburg & Pommern	8			8	
90	90				Danzig	80			80	
					Königsberg		40		40	
					Riga	281	30		311	
					Reval	15	160	60	235	
					Stockholm	15	15		30	
230			230		Slesvig-Holstein					
40			40		Okända hamnar					
420	90	—	270	60		399	175	130	—	704

Priser: till 1/9 1493: 24 mark/läst
1494—95: 18 mark/läst

Källa: Fr. Bruns, Die Lübeckischen Pfundzollbücher von 1492—1496. HGBll 1907, s. 458 ff. och 1908, s. 356 ff. och 385.

Kommentar: Man räknade 10 td/läst. För år 1496 saknas alla uppgifter om import eller reexport av ålborgsill.

Det var inte bara sill, som exporterades från Aalborg. I slutet av maj och början av juni år 1458 satt t.ex. en Rigaköpman i orolig väntan på fartyg från Aalborg. De skulle medföra korn till Riga. Under väntetiden hann köpmannen avfatta två brev i ärendet till en kollega i Lübeck.¹¹ Alltså har man från det nordligaste Jylland redan under 1450-talet kunnat exportera spannmål, och det t.o.m. till områden, vilka själva i normala fall var spannmålsexporterande.

Att ålborgskeppare även i övrigt idkat handel och sjöfart i Östersjön på egna kölar kan utläsas av ett flertal tryckta urkunder.¹² Överhuvudtaget syns Aalborg framemot 1400-talets mitt ha varit en känd ort i dåtidens merkantila kretsar runt Östersjön.

¹¹ Andrewes van Retem till Albert Bysschopp i Lübeck, Riga 20/5 och 4/6 1458. *LECUB I: 11*, no 735, samt i *W. Stein*, Handelsbriefe aus Riga und Königsberg von 1458 und 1461. *HGBll 1898*, s. 59 ff.

¹² T.ex. *LUB 9*, no 587 (år 1457), *LUB 10*, no 555 (1465), *LUB 11*, no 271 (1467), no 400 (1459), no 453 (1467).

Susanne Krogh Bender har (1972) visat saltutvinningens betydelse för befolkningen i kustorter på östra Vendsyssel och Læsø under sista hälften av 1500-talet. Hennes antagande om att denna framställning varit en sista utlöpare av en medeltida produktion stöds av att Mourits Niensens bönder på östra Vendsyssel betalt sin skatt till honom i just salt, 35 tunnor.¹³ Man får föreställa sig att egen saltproduktion varit av värde för en storproducent av smör, kött och sill.

Tydligt har Mourits Niensens underlydande fått erlægga säd, sill, smör, salt, fodring och dagsverken till honom. Så vitt man kan förstå av spridda uppgifter skulle animalieproduktionen i denna region ha varit koncentrerad till Han härad och till Aalborg.¹⁴ Saltet kom från östra Vendsyssel och sillen i första hand från Nibe samt från Hvalpsund och Aalborg.

Visserligen härstammar så gott som samtliga uppgifter rörande Mourits Nielsen från det sista årtiondet av 1400-talet. Likväl torde den av källbristen föranledda tillbakablicken här såväl som för Aalborgs del återge den väsentliga produktionsinriktningen för samma regioner femtio år tidigare, dvs. inemot 1400-talets mitt. Det handlade alltså om säd, sill, salt och köttvaror, främst fläsk, smör och oxar.

Gyldenstiernor och Banners

1. *Släkt och gods*

Det föll sig naturligt för en så rik, mäktig och välbördig man som Mourits Nielsen att eftertrakta länsherreposten i Aalborg, det nordliga Jyllands ekonomiska och kommunikationsmässiga centrum. Där hade många av hans släktingar suttit före honom. Av de spridda uppgifter, som bevarats genom århundraden framgår, att medlemmar av de två släkterna Gyldenstjerne och Banner från år 1419 och framåt mer eller mindre växelvis betrotts med denna viktiga hövitsmannapost:

År 1419—26	Brune Erik Eriksen Banner (riksråd 1420—, † e. 1443)
1435	Esge Jensen Brok, ingift med Gyldenstiernorna († 1441)
[1439	Otto Nielsen Rosenkrantz († o. 1475)]
1442	Niels Eriksen Banner († 1447)
1444	Erik Nielsen Gyldenstjerne († 1455)
1447	Niels Eriksen Banner

¹³ S. Krogh Bender, Saltudvinding i Vendsyssel i sidste halvdel af 16. århundrede. *Vendsyssel årbog 1972*, s. 43.

¹⁴ Se E. Ulsig, a.a., s. 234.

- 1459 Knud Henriksen Gyldenstierne († f. 1468)
 1470 Andres Nielsen Banner († 1486)
 1479—84 Mourits Nielsen Gyldenstierne († 1503—1504)
 1490 Erik Andresen Banner († 1483)
 1490—94 Mourits Nielsen Gyldenstierne.¹

Nu var släkterna Banner och Gyldenstierne redan från slutet av 1300-talet och i synnerhet sedan början av 1400-talet lierade genom flera äktenskapliga förbindelser. Båda släkterna frambragte alltifrån 1400-talet danska riksråd och ägde omfattande egendomar i synnerhet på det nordligaste Jylland.

Niels Eriksen Gyldenstierne, danskt riksråd och t.o.m. rigshofmester 1452—56, blev senast 1438 förmäld med Mette Jensdatter Banner, som vid giftermålet förde med sig Bannergodset Langtind vid Ringkøbing fjord. Hans syster Kristina var i sitt andra äktenskap förmäld med Andres Nielsen Banner, Vendsyssels kanske rikaste adelsman. Hon hade före 1437 blivit änka efter riddaren Gottschalk Andersen (Hagen/Eberstein/Stenbrikke). Efter honom hade hon ärvt de nordjylländska godsens Kokkedal i Han härad, Aasendrup och Drivholm i Børglum härad. Prior i Vrejlev kloster var åtminstone mellan 1462 och 1479 Niels Nielsen Banner, bror till Andres Nielsen.² Deras fader, den välbesuttna riddaren och riksrådet Niels Eriksen Banner, var år 1437 hövitsman på Skivehus vid Limfjorden. År 1442 och 1447 noterades han som hövitsman på Aalborg. Biskop i Børglum var mellan 1433 och 1453 Gert Pedersen Gyldenstierne, en kusin till nämnde Niels Eriksen och Kristina Eriksdotter. Han var samtidigt bror till den Niels Pedersen, som brådstörtat fick lämna sin övertända huvudgård Aagaard våren 1441. Därmed var han besvägrad med den 1441 stupade Esge Jensen Brok och alltså farbror till Aagaards påföljande ägare Mourits Nielsen Gyldenstierne. Varken Gyldenstiernornas eller Banners giftermål med andra ätter har medfört godsanhopningar och -koncentrationer i stil med föregående och vad som följer här nedan (se kartan s. 170 f.).

Medlemmar av dessa två släkter har inte bara ingått äktenskapliga förbindelser sinsemellan, samlat makt och utövat överväldigande inflytande på norra och på västra Jylland. Somliga av dem har dessutom, trots högadlig status, tillhört samma exklusiva köpmannagille. Såväl Knud Henriksen, som var son till förre hövitsmannen på Hillerslevhus, och Mourits Nielsen Gyldenstierne som Andres Nielsen och Niels Hoeg Banner kom nämligen att tillhöra det på 1430-talet grundade Gudslegemslev eller Papegojgillet i Aalborg. Där samlades de förnämsta

¹ *Danmarks Adels Aarbog*, 1885, art. Banner, s. 47 f. *Danmarks Adels Aarbog*, 1926, II, art. Gyldenstierne, s. 10 f. *Danmarks Adels Aarbog*, 1949, II, art. Banner, s. 4 f. *G. Ilsøe*, a.a., s. 315. *E. Ulsig*, a.a., bil. 33, s. 459. *J. W. Sørensen*, a.a., s. 31 och 49 f.

² Belägg enl. föregående not. Se även *H. Rebas*, a.a., s. 53 ff.

in- och utländska köpmännen, även de klerikala. Gillets ännu bevarade skråordning nedtecknades år 1441.³

Prototyper för de nordiska godssamlarna i den allmänna ödegårdskrisens följd kunde vara en Bo Jonsson Grip i Sverige-Finland eller en Abraham Brodersen från Halland. Senare högadliga godssamlare sökte inte bara minska antalet huvudgårdar, utan de ville också så långt möjligt arrondera sin godsmassa till huvudgårdens/gårdarnas, närhet. För Jyllands del kan man tydligt iaktta hur de besläktade Gyldenstiernorna och Banners under mitten av 1400-talet koncentrerat sina huvudgårdar till samma områden. För både Banners och Gyldenstiernorna gäller, att de genom arv, uppköp och byten samlat gods i Vendsyssel och Han härad och överhuvudtaget i Limfjordstrakten. Där utgjorde Asdal och Aagaard grundvalarna. Gert Pedersen Gyldenstiernes samtida biskopsstol i Børglum med därtill hörande Rinds härad passar väl in i bilden. Men klanen Gyldenstjerne-Banner kunde också koncentrera huvudgårdar med åtföljande jordar till Jyllands västkust, närmare bestämt till trakten av Ringkøbing fjord, där släktgodset Tim och hövitsmannastatus på Riberhus utgjorde startpunkt för vidare arronderingar.

Huvudgårdarnas närhet inte bara till lokala, utan högst internationella kommunikationsleder som Limfjorden, Stora Bält och de enda hamnarna på Jyllands västkust är iögonfallande. Detta kan inte enbart ha berott på den sämre boniteten hos det inre Jyllands jordar. I inlandet uppstod typiskt nog varken gods bildning eller viktigare köpstäder. Men noteras bör, att den västligaste av Jyllands tre medeltida oxtransportvägar mot söder startade från Holstebro och strök förbi endast någon km öster om Gyldenstiernornas och Banners huvudgårdar vid Ringkøbing-bukten. Vägen fortsatte mot Ribe och vidare mot Husum i höjd med Gottorp-Slesvig.⁴ Dessa geografiska fakta måste sammanställas med Gyldenstjernornas och Banners både flerfaldiga och långvariga länscherrepositioner i centra som Ribe och Aalborg. I slutet av 1430-talet nämns f.ö. Niels Eriksen Banner som hövitsman på Skivehus vid Limfjordens södra kust, dvs. där den mellersta oxvägen började.

Kartan säger emellertid inget om antalet, värdet av eller det närgeografiska läget för de gårdar, byar och jordar, som låg under respektive huvudgård. För Andres Nielsens Asdal och Vinstrup samt för Gyldenstiernornas Aagaard och Gaasetofta har Erik Ulsig (1968) publicerat väl användbara redogörelser. Han har räknat ut att Asdals samtliga 134 gårdar vid ett skifte år 1419 låg i Vendsyssels allra nordligaste två härader, nämligen Vennebjergs och Horns.⁵ Asendrup

³ *G. Ilsøe*, a.a., s. 323. *J. P. Trap*, Danmark, 5:e udg. Ålborg amt, bind VI, 3. 1961, s. 896.

⁴ *H. Wiese*, a.a., s. 46 ff.

⁵ *E. Ulsig*, a.a., s. 206 och kort 11 = bilaga 12.

ärvdes av Kristina Eriksdotter Gyldenstjerne efter det att hennes första make Gottschalk Andersen (Hagen/Eberstein/Stenbrikke) avlidit före år 1437. Hennes andre make Andres Nielsen Banner invärjde gården år 1465.⁶

Mourits Nielsens jylländska gods låg spridda på båda sidor om Limfjorden. Norr om fjorden ägde han 198 gårdar i Han härad, där också Aagaard låg. I Thy hade han 9 gårdar, i Vendsyssel 91 och i Himmerland, dvs. söder om Limfjorden, 46. På Jylland innehade han alltså minst 344 s.k. fæstegårdar. Dessutom ägde han Bregentved med 45 gårdar på Sjælland och Markie med 65 gårdar i Skåne.⁷ Sammanlagt räknade sålunda Mourits Nielsen över 450 gårdar som sina. Kalkylerar man med en årlig genomsnittlig avkastning på 5 mark per gård, skulle Mourits' årsinkomst i detta avseende utgöra icke föraktliga ($450 \times 5 =$) drygt 2 250 mark. Till detta måste emellertid läggas avsevärda summor från annan affärsverksamhet (se s. 159 f.). Faderns, herr Niels Pedersens godsbestånd känner vi inte i detalj, men dess värde torde ha varit i samma storleksordning som sonens. Av okänd anledning uppnådde aldrig Mourits Nielsen riddarvärdigheten.

Banneregendomen Vinstrups godsmassa var däremot inte stor. Den låg koncentrerad till Vinstrups by på Sjælland.

I enlighet med 1400-talets sed sökte alltså Gyldenstjerner och Banners samla sina egendomar till huvudgårdarnas närhet. Man får tills vidare förutsätta en i stort sett liknande arronderingsprocess även för de övriga, av Ulsig ej behandlade, storgodsen.

Om domänernas värde och årliga avkastning har vi i dag få konkreta uppgifter. År 1446 var Gaasetofta vid Kallundborg på nordvästra Sjælland värt minst 1 000 lübska mark. Godset gavs nämligen då som säkerhet för en morgongåva till den fjortonåriga Christina Karlsdotter Bonde, när hon sommaren 1446 på Svartsjö vid Mälaren förmäldes med Erik Eriksen Gyldenstjerne (se s. 136). År 1476, dvs. 30 år efter morgongåvan, bestod godset av huvudgård jämte 8 gårdar i byn och 5 gårdar i grannbyn Kaastrup.⁸

I rent administrativ och social bemärkelse levde såväl de västjydiska som nordjydiska Gyldenstjernorna, liksom Andres Nielsen Banner, på stor fot. De kunde själva, i likhet med biskopar och abbotar i kloster med hög status, i bästa feodala stil ge sina underlydande lågadliga svenner ett slags vasallstatus och t.o.m. rena frälserättigheter.⁹ För att organisera sin vidlyftiga ekonomiska verksamhet

⁶ J. P. Trap, Danmark, 5:e udg. Hjørring amt, bd VI, 1960. Där ges, s. 334, vissa upplysningar, varav en del felaktiga. E. Ulsig har i a.a. icke berört detta Asendrup, men väl Assendrup i Tybjerg hd. Se Stedsregister ibidem.

⁷ E. Ulsig, a.a., s. 230 ff.

⁸ Erik Nielsen Gyldenstjernes brev, 21/6 1446. Orig. perg.brev i Rigsarkivet, København. Privatarkiver: Erik Eriksen Gyldenstjerne. Se även E. Ulsig, a.a., s. 194.

⁹ T. Dahlerup, a.a., s. 65 ff, i sht s. 68. Se t.ex. Erik av Pommerns frälsebrev för Niels Nielsen med arvingar på Erik Nielsens till Tim anmodan, Serritslev 11/8 1443. Regesta DHD, Ser. I: T.I, no 3538.

Karta 1.

Gyldenstiernes och Banners huvudsakliga besittningar inemot mitten av 1400-talet

---

Källor:

- Danmarks Adels Aarbog, art. Banner, 1885 och 1949
art. Gyldenstierne, 1926
E. Ulsig, Danmarks adelsgodser i middelalderen. 1968
Generalstabens kort Danmark i 1 : 100 000. 1945
J. P. Trap, Danmark. 5:e udgave
H. Wiese, Der Rinderhandel im nordwesteuropäischen Küstengebiet. 1963
i övrigt se förel. uppsats

Teckenförklaringar:

Bannergods ■

- 1 Asdal
- 2 Vrejlevkloster
- 3 Drivsholm
- 4 Elkjær
- 5 Frejstrup
- 6 Kokkedal
- 7 Høiriis
- 8 Skivehus
- 9 Vinstrup

Gyldenstiernegods ▲

- a Børglum
- b Asendrup (blandat, även Banners)
- c Aagaard
- d Aggersborggaard
- e Hillerslev
- f Skarpenborg
- g Aars härad
- h Rinds härad
- i Kurgaard
- k Brødbæk
- l Holstebro
- m Demstrup
- n Tim
- o Ringkøbing
- p Langtind (blandat, även Banners)
- q Rybjerggaard
- r Hee och Stadil socknar
- s Lundenæs
- t Ribe
- u Gaasetofta
- v Bregentved
- x Aalborg (blandat, även Banners)

måste de ha haft staber av fogdar och andra tjänare till förfogande, vilket också styrks av de 50 invånarna på Aagaard 1495.

De västjydskas Gyldenstiernornas koncentration av huvudgårdar till trakten av Tim vid Ringkøbing fjord har alltså medfört en samtidig godssamling åt det hållet. Själva kungsgården Lundenæs vid Skjern å kom först år 1443 i Gyldenstiernornas besittning. Det hände alltså två år efter det att Henrik Tagesens vendsysselska bönder förgäves sökt bränna huvudbyggnaden (se s. 140).¹⁰

Holstebro var, liksom själva staden Ringkøbing, mellan åren 1454 och 1475 förlänat till Niels Eriksen Gyldenstjerne († 1484). Genom Storån hade Holstebro förbindelse med den skyddade Nissum fjord och Nordsjön. Avståndet över land till Venø bukt i sydvästra Limfjorden översteg ej en mil. Holstebro var samtidigt startplats för den västligaste av Jyllands tre oxvägar. Därifrån nådde oxarna Husum efter 12 dagsmarscher.¹¹

Tim och Langtind, som ursprungligen var ett Bannergods (se s. 167), låg båda någon enstaka kilometer från kusten, men hade naturliga förbindelsemöjligheter både med hamnar vid havet och med den nord—sydgående (ox-)landsvägen.

Enligt Traps 5:e utgåva av "Danmark" har Ringkøbings huvudnäringar i äldre tid "otvivelaktigt" varit lantbruk och fiske. Stadens äldsta privilegier härstammar från den 27/1 1443. De bör ses som en bekräftelse och ett försök till reglering av en då redan utspelad utveckling. Privilegiernas fixering styrker Traps förmodan att ett icke ringa varuutbyte i äldre tid ägt rum i den väl skyddade hamnorten Ringkøbing.¹² Gyldenstiernornas anhopning av gods till trakten tyder på det samma. År 1407 kapade t.ex. Erik Nielsen "van Ogarde" utanför Jyllands västkust ett fartyg, som hörde hemma i Danzig. Skeppet medförde peppar, skotskt kläde, rävsinn och annan päls. Detta gods seglade Erik Nielsens onämnde brorson in till just Ringkøbing. Därifrån fördes det vidare till "den gamla drottningen i Aalborg".¹³

Därmed står det klart att Ringkøbings hamn redan år 1407 kunnat utnyttjas, bl.a. av Gyldenstiernorna. Under 1500-talet blev hamnen bevisligen använd för export mot Holland.¹⁴ Man får förmoda att det under medeltiden varit friser, nordvästtyskar och holländare, som seglat på Ringkøbing, liksom de gjorde på det några mil söder därom liggande Ribe.

För Ribes del är förhållandena bättre kända.¹⁵ Redan under tidig medeltid

¹⁰ *Danmarks Adels Aarvog 1926, II*, s. 12 (art. Gyldenstjerne). Alltså enligt Hans Svaning.

¹¹ *H. Wiese, a.a.*, s. 46.

¹² *J. P. Trap, Danmark, 5:e udg.*, bd IX, 1. 1965, s. 67.

¹³ Förteckning över skador, som tillfogats borgare i Danzig 1396—1434. *HR II: I*, no 381, § 10.

¹⁴ *H. Wiese, a.a.*, s. 52.

¹⁵ Följande uppgifter ur *J. Kinch, a.a.*, s. 298 ff. och 378, samt *J. P. Trap, a.a.*, band IX, s. 660 ff.

stod Ribe i förbindelse med den nordtyska kusten, med Friesland och England. Till staden infördes huvudsakligen kläde och vin. Så förblev det medeltiden igenom. Över Ribe exporterades dansk säd, fläsk, fisk, ektimmer och hästar. Också salt fördes ut, vilket man bl.a. kan se av en livländsk Städtetagsrecess från år 1440. Det saltet var ursprungligen av nordfrisiskt ursprung och av jämförelsevis undermålig kvalitet.

Då Slesvig dukade under för det expanderande Lübecks konkurrens under 1200-talet utvecklades också Ribe till en blomstrande köpstad. Dess äldsta av ung. 50 kända privilegier härstammar från år 1202. Om stadens utländska handelsförbindelser finns rikliga vittnesbörd. T.ex. gav Erik Klipping år 1271 stadens borgare rätt att utföra varor, bl.a. spannmål till Flandern. År 1283 omtalas åter spannmål bland utförselvarorna. Det uppstod ett Danmarksfararkompani i Stade, ett köpmannagille vid namn Riper-Hense i Groningen och motsvarande organisationer i Köln, Brügge, Deventer och Utrecht. Också med andra holländska städer och med Bremen stod Ribe i stadig förbindelse. I början av 1300-talet har man skeppat spannmål även till England.

Ribes huvudnäringar under hela medeltiden utgjordes av handel och sjöfart samt fiske. Trafiken i ån och ute vid kusten bör under seglingssäsongerna ha varit ganska så livlig.

J. Kinch (1869) citerar en gammal kopiebok av stadens friheter där det omtalas att Ribe under hertig Filip av Burgund och Flandern erhållit ett lejdebrev, som gick ut på att dess borgare obehindrat finge segla på Flandern. Antingen är det hertig Filip den djärve († 1404) eller Filip den gode († 1467), som utställt lejdebrevet. Sammanhången, hertigens titel och destinationen talar för att det rörde sig om den förre.

År 1368 tillskansade sig Ribe i konkurrens med Varde och Ringkøbing (se s. 172) stapelrättigheter för Jyllands hela västkust. Stadens ekonomiska betydelse ökade ytterligare mot medeltidens slut genom oxhandelsprivilegierna. Genom kungliga besök och festligheter steg stadens allmänna status. År 1475 förbjöd kungen all oxdrivning längre söderut än till Ribe, Kolding och Assens. Men för Ribes del påbjöd han samtidigt, att det med seglatsen på Nordsjön skulle vara som fordom. Således utfärdade kung Christiern I för Ribes del inget förbud mot seglation västerut. Vid den tiden lär invånarantalet i staden ha uppgått till c:a 5 000 själar, en förhållandevis hög siffra. Förstaden skall enligt stadens jordebok mest ha bestått av stallar, vilket utvisar Ribes betydelse som ox- och hästhandelscentrum. Överhuvudtaget blev Ribe föremål för de danska kungarnas bevägenhet. År 1480 tillät kungen

”wore borgere j Ribe mwe søge oc farae effter theres naering oc bierning allesteds j wort land Judland oc annersteds j wort Rige Danmark meth theres købmantzschab oc ighen købe øxn oc annet effter the til foren pleye at gøre”.

Men Ribe var inte bara en huvudort för handel och sjöfart, klädesimport samt salt- och oxexport. Staden var också sedan mitten av 900-talet en kyrklig högborg av rang. Ett både månghövdat och rikt prästerskap bidrog under hög- och senmedeltid till liv, rörelse och omsättning. Den viktigaste kyrkliga institutionen var domkapitlet jämte domkyrka. Dessutom härbärgerade staden fyra kloster, ytterligare sex kyrkor samt några kyrkliga stiftelser. Stadens sociala liv stimulerades av ett tjugotal gillen.

Det kungliga slottet Riberhus, som påbörjats redan i början av 1100-talet, låg i bebyggelsens utkant. Till slotts- och länsherrens uppgifter hörde att uppbära konungens och kronans andel av den stora tullen, dvs. in- och utförsel över Ribe hamn. År 1404 och 1406 nämndes Peder Nielsen Gyldenstjerne, riksråd senast 1398 och dessutom innehavare av Aagaard, som kunglig länsherre på fästet. Hans broder Erik Nielsen till Tim († 1455), riksråd och sedermera kungens hövitsman på Stockholms slott (1435—36) och dansk rigshofmester omtalades som Riberhus' länsherre år 1419 och 1443. Man får förmoda att han innehåft fästningen med domäner under mellanperioden. År 1419 noterades han också som hövitsman på Brønlund vid Aabenraa/Appenrade, som ligger vid den östligaste nord-sydgående vägen genom Jylland. Under sommaren år 1443 titulerades Erik Niensens son Erik, densamme som sedermera (1446) gifte sig med en dotter till Karl Knutsson Bonde (se s. 139, 169), hövitsman på Ribe.¹⁶ Befattningen syns ha gått i arv från far till son. År 1429 ville Erik av Pommern efter fientliga anfall söderifrån (se s. 157) ytterligare befästa slottet.

År 1431 förlänade Ribe domkapitel Erik Nielsen Rybjerggård jämte gods i Hee och Stadil socknar mellan Ringkøbing fjord och Tim. När domkapitlet tre år därefter, år 1434, klagade hos en så hög instans som kyrkomötet i Basel över att somliga världsliga personer sökte beskatta domkapitlet och komma åt stiftets egendom, kan det knappast ha varit fråga om någon annan påtryckare än den högste världslige myndigheten i regionen, nämligen länsherren på Riberhus, dvs. Erik Nielsen.

Nya, i källorna inregistrerade tvister mellan Gyldenstjernorna och domkapitlet bröt ut några år därefter. De rörde gods i Estland. Under ett personligt besök i Reval sommaren 1437, där han också lyckades arrangera denna godsfråga till sin fördel, upprättade Erik Eriksen Gyldenstjerne bl.a. en handelsförbindelse med Novgorod.¹⁷

Sammanfattningsvis har Ribe under första hälften av 1400-talet kännetecknats av mycket livaktig kyrklig och merkantil verksamhet. Stadens årliga marknad, den 8/9, var vida besökt och utgjorde ofta termin för allehanda betalningar. Hollän-

¹⁶ Erik Eriksen [till Reval], [1443, mitten]. *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch* (cit. *LECUB*) I: 9, no 979.

¹⁷ Se *H. Rebas*, a.a., s. 9, 57 ff.

dare och tyskar tillförde staden kläde och vin. I gengäld förde de ut säd, fisk, salt, hästar och, väl i allt större omfattning, oxar. H. Wiese, som är elev till W. Abel, ställde sig emellertid (1963) tveksam till frågan om oxar exporterats sjövägen mot Nederländerna redan under 1400-talet. Belägg härför saknas nämligen. Men H. Wiese har inte gått igenom det otryckta holländska materialet.

Ribe har likväl medeltiden igenom varit Danmarks främsta hamn västerut.

Hur det samtidigt förhållit sig med Ringkøbing är svårare att avgöra. Dock tyder strävan efter stapelrättigheter redan 1368, dess privilegier från år 1443 och hamnens skyddade läge på att internationell handel förekommit, om inte annat så åtminstone inofficiellt.

För Erik Arup (1932) m.fl. stod det alldeles klart, att danska storgodsägare varit storproducenter av landets exportvaror och att de utnyttjat sitt kapital i omfattande handelsverksamhet och hållit egna fartyg i sjön.¹⁸ Därvid tolkade de till sin egen fördel formeln "till sin gårds och bords behov". Ingen kunde hindra dem. Grethe Ilsøe har senare (1966) flerfaldigt verifierat Arups med fleras uppfattning.

Gyldenstjerne-Banners absolut ledande position både runt Ringkøbing fjord och i Ribe är från 1400-talets början och framåt uppenbar. Fördenskull får Gyldenstiernorna och Banners förutsättas ha tillhört storproducenterna och följaktligen storexportörerna av de varor, som gått ut över dessa hamnar. Förhoppningsvis kunde holländskt otryckt källmaterial ytterligare belysa frågan om Ribes och möjligen Ringkøbings västliga kontakter.

Om man sedan tar i betraktande de sinsemellan flerfaldigt lierade Gyldenstiernornas och Banners bemödanden om godskoncentrationer, deras alltmer utökade tillgångar och kommunikationsmöjligheter kring Limfjorden och på Vendsyssel, så bildas faktiskt något av ett mönster. Däri uttrycks en klar strävan efter närvaro, för att inte säga dominans, i områden för både produktion och försäljning av säd, sill, smör och oxar.

Genom avkastning från många godskomplex, genom dessas belägenhet vid internationella kommunikationsleder på norra och västra Jylland, genom positioner i rikets högsta styrande grupp, dvs. det danska riksrådet, och genom innehav av biskopsstol i Børglum och länsherrevärdighet i Skive, Hillerslev, Aalborg, Aggersborg (?) och Ribe har klanen Gyldenstjerne—Banner under årtionden haft utomordentliga möjligheter att utöka sina rikedomar och därmed även sitt politiska inflytande. Och med stöd av sina politiska befattningar har de kunnat främja sina materiella intressen.

¹⁸ E. Arup, Danmarks historie II. 1932, s. 417, och i *Dänische Wirtschaftsgeschichte*, s. 61. Se även G. Ilsøes, a.a., s. 305, inventering och bekräftelse av Arups m.fl. hypotes och A. E. Christensen, Danmark . . . *Det 11:e nordiske historikermøde i Århus 1957*. Århus 1958, s. 91.

Medlemmar av släktgruppen Gyldenstjerne—Banner har i betydande utsträckning t.o.m. lett riksrådets politiska expansion vid slutet av 1430-talet. Därförtiden var Erik Nielsen Gyldenstjerne riksrådets absolut ledande världsliga representant. I samma riksråd satt fler av släktgruppens medlemmar; biskop Gert i Børglum och Niels Eriksen Banner.

Man kan förutsätta att Gyldenstjerne—Banners ekonomisk-politiska expansion mot slutet av 1430-talet delvis ägde rum på bekostnad av tidigare producenter och affärsidkare i samma branscher, dvs. i säd, sill, smör och oxar. Därvid blev jylländska bönder och knapar illa åtgångna. Det verkar som om Erik Nielsen ej ens aktat för rov att söka expandera på bekostnad av det mäktiga Ribe domkapitel (se s. 174).

2. 1441 års uppror och Gyldenstjerne—Banners

Den ekonomiska och sociala bakgrunden till Henrik Tagesens vendsysselska bondeuppror har presenterats i allmänna ordalag (se s. 141 f.). Det är förvånansvärt hur mycket av den till i dag bevarade informationen, som pekar på att revolten också riktats mot Gyldenstjerner och Banners. Därvidlag har dock (1974) J. W. Sørensen med sund skepsis påpekat att kända data om upprorets utveckling mestadels emanerar från Mourits Nielsens arkiv på Aagaard.¹ Följaktligen skulle det bevarade urvalet av källor överbetona just Gyldenstjernornas roll i förloppet. Å andra sidan finns det faktiskt fler källor. Och det faktum, att just Aagaard först bränts ner och sedan återuppförts, varpå ett till i dag bevarat arkiv ånyo bildats, syns också ha sin betydelse. Man undrar i det sammanhanget bara hur Niels Pedersens uppbrunna Aagaardarkiv sett ut. Otivelaktigt låg det i upprorsmännens intresse att förintä det.

K. Fabricius (1899—1900) har klarlagt Børglumbiskopens, dvs. Gert Pedersen Gyldenstjernes, energi att utkräva utarmade biskopstonden av sina jylländska bönder. I denna sin iver skilde han sig knappast från sina ämbetskolleger. Men typiskt nog är det bara från Børglums och Ribe stifts tjänstemän, som klagomål över böndernas härjningar hörts. I båda stiftet var herrarna Gyldenstjerne och Banner helt tongivande. Den rasande allmogen har knappast förmått, eller menat sig ha anledning att skilja på kyrkligt, kungligt eller privat gods. Den enda privata gård, som i källorna uttryckligen nämns som totalt nerbränd av bondehoparna är emellertid Gyldenstjernornas Aagaard. Det kommer man inte ifrån. Den i stycken huggna Esge Jensen Brok, f.d. hövitsman på Aalborg, en post som både före och efter honom innehafts av Gyldenstjerner och Banners, var nära släkt och lierad med Gyldenstjernorna. I Himmerland brändes tre namn-

¹ J. W. Sørensen, a.a., s. 51.

givna byar. Samtliga låg under Aagaard. Någonstans i detta sammanhang måste rimligen den Niels Ovesen Banner, som var ägare till det i närheten av Kokkedal liggande Frejstrup, ha stupat. I sydvästlig riktning nådde böndernas frammarsch enligt Hans Svaning (1500-talet) gården Lundenæs vid Skjern å, dvs. alldeles innanför Ringkøbing bugt. Där stoppades de med vapenmakt. Man frågar sig vem som kunde stoppa dem om inte traktens godsägare och deras uppbåd.

Notisen om Vardehus och en kyrkas nedbrännande under oroligheterna år 1439 (eller 1441) faller för övrigt väl in i detta släktgeografiska sammanhang. Varde ligger mitt emellan Gyldenstiernecentra som Ringkøbing bukt och Ribe.

Det råder osäkerhet om huruvida Banners nordligt belägna Asdal och Asendrup bränts ner av de upproriska eller ej. Vissa lokala traditioner och en dilettantisk arkeologisk undersökning möjliggör faktiskt ödeläggelse under upproret.² Grävningens ytlighet, den avses geografiska belägenheten i norr och det faktum, att vendelbönderna först efter hand förstärktes med kontingenter sydvästifrån, med folk från Han och Thy samt Morsingar, talar emellertid emot traditionen. Först när de revolterande samlats i Limfjordstrakten kunde de utveckla full styrka. Sin slagkraft riktade de mot det närbelägna Aagaard. Där huserade samtidigt en fogde vid namn Jes Jyde, som var ökad för sin hårdhet vid skatteindrivning. Han lär t.o.m. ha varit den direkta orsaken till att Aagaards landsbönder i några fall övergivit sina jordlotter. Att dessa därefter använts som bete åt godsets boskap kan man ta för givet.³

J. W. Sørensen (1974) gjorde på goda grunder troligt, att Niels Pedersen Gyldenstjerne år 1441 också varit länsherre i Han härad, där han ju med sitt Aagaard ändå var den absolut dominerande potentaten.⁴ Aggersborg gård skall emellertid enligt Sørensen, trots kungligt påbud om återuppbyggnad, ha legat öde alltifrån år 1373.

Man kan också dra upp ett tingsvittne från Næsbo ting från år 1442, varav det framgår att prosten Palle Sunesen på Mors och i Han härad, en godssamlare av den andliga arten, stått i nära förbindelse med både Niels Pedersen Gyldenstjerne på Aagaard och dennes broder biskop Gert i Børglum. Under upproret 1441 hade prosten berövats vissa egendomsbrev.⁵ Samtidigt brändes möjligen Hillerslevhus ner. Där satt Niels Pedersens farbror Henrik Knudsen som hövitsman. I borgens närhet skulle Henrik Tagesen ha ägt privatgods. Efter en konflikt med just Henrik Knudsen Gyldenstjerne skulle revoltledaren Henrik Tagesen ha gripit till vapen, hävdar Sørensen.

Samtidigt med att revolten pågick var Erik Nielsen Gyldenstjerne till Tim världslig ledare för den ekonomiskt förtryckande riksrådspolitik, mot vilken inte

² Ibidem, s. 54.

³ Ibidem, s. 55.

⁴ Ibidem, s. 52.

⁵ Ibidem, s. 53.

bara det vendsysselska, utan de själländska, fynska och jylländska revolterna riktades alltifrån år 1438 och framåt.

Att i detta läge av studien se ett målinriktat mönster i det vendsysselska bondeupprorets geografiska förlopp blir inte svårt. Det visar sig alltså, att Henrik Tagesens revolt helt konkret också riktades mot den nord- och västjylländska klanen Gyldenstierne—Banner och deras politik både hemmavid och på rikspanet. Medlemmar i släktgruppen Gyldenstierne—Banner, med sitt i böndernas och knapadelns ögon alltför effektiva godssamlade med påföljande ekonomiska och rikspolitiska expansion, bidrog på så sätt själva verksamt till folkresningen på norra Jylland.

Herrarna Gyldenstierne och Banner måste sålunda på flera plan hållas ansvariga för de förhållanden, som framfött inte bara Henrik Tagesens, utan samtliga danska bondeuppror från sommaren 1438 till sommaren 1441.

Sammanfattning

Bla. på grund av missväxt år 1437 och krigsutbrott med den vendiska hansen år 1438 uppstod svår livsmedelsbrist i Nederländerna. Därför uppmanade hertig Filip den gode redan samma år (1438) danskar att skeppa matvaror till de nederländska sjöstäderna. Men i det danska riksrådets förbund med den vendiska hansen sommaren 1439 förbjöds uttryckligen dansk livsmedelsexport till just holländarna. Som en motåtgärd mot denna blockad skickade de sistnämnda varje säsong från 1439 t.o.m. 1441 kaparflottor runt Skagen. De holländska eskadrarnas förstahandsmål utgjordes av handelsprivilegier i Danmark. De hade dessutom till uppgift att störa hanseatisk sjöfart och, om det passade med förstahandsmålet, återinsätta Erik av Pommern på den danska tronen.

Genom den aristokratiseringsprocess, som ägt rum i Danmark alltsedan Erik av Pommerns trontillträde, hade danska bönder och knapar hamnat i ett ekonomiskt och socialt alltmer utsatt läge. Även köpstäderna gynnades systematiskt av statsmakten, vilket medförde att den fria bondehandeln kom i kläm. Högadeln och det högre kleresiet expanderade inte bara ekonomiskt utan även politiskt. Detta fick tillsammans till följd att bönder, knapar och lägre prästerskap trängdes ut från gods, inkomstbringande tjänster och livsviktig matvaruproduktion. Danmarks, enkannerligen Jyllands, överproduktion för export utgjordes inemot 1400-talets mitt och även därefter av säd, sill, smör, oxar och hästar. Följaktligen var det dessa produkter holländarna intresserade sig för. Varorna producerades dåfortiden av landets kapitalägare, dvs. högadeln och det högre kleresiet.

Vid denna tid stod Erik Nielsen Gyldenstierne i spetsen inte bara för en släktgrupp av Gyldenstiernor och Banners, utan han var samtidigt ledande världslig

representant i det danska riksrådet. Rådets chefsförhandlare var ärkebiskopen av Lund, Hans Laxmand.

Gyldenstiernorna och Banners samlade sina godsmassor på Vendsyssel, runt Limfjorden och kring Jyllands få västliga hamnar. De dominerade sålunda viktigare områden för produktion av landets exportvaror. 1430-talet betecknade för dem en expansionstid såväl regionalt-ekonomiskt som rikspolitiskt. Följderna av deras materiella utveckling drabbade Jyllands bönder och knapar.

På grund av det flerfaldiga och ökande ekonomiska och sociala trycket ovanifrån revolterade den danska allmogen år 1438, 1439, 1440 och 1441. De årliga upproren riktades främst mot verkningarna av riksrådets ekonomiska politik. Revolterna låg i linje med den avsatte Erik av Pommerns restaurationsplaner och med de holländska kaparflottornas rörelser. Holländarna samverkade bevisligen år 1440, möjligen också alldeles i början av år 1441, med Erik av Pommern på Gotland.

I synnerhet 1441 års jylländska resning under ledning av Henrik Tagesen tog en allvarlig vändning för riksråd och kung. Revolten började i Vendsyssel och spreds söderut. Upproret syns ha varit samordnat med den holländska flottans rörelser runt Skagen och ner i Bälten. Det är uppenbart att insurrektionen genom lokala plundringar riktats mot medlemmar av släkterna Gyldenstjerne och Banner såsom företrädare för både regional despoti och förtryckande riksrådspolitik.

Med skickliga diplomatiska manövrar lyckades det danska riksrådet med Hans Laxmand och Erik Nielsen i spetsen spela ut holländarna mot hanseaterna. Genom att holländarna på våren 1441 seglade hem från Bälten blottställdes Henrik Tagesens bondestyrkor på Jylland för de kungliga truppers angrepp. Som belöning för sin reträtt erhöll holländarna eftertraktade köpensksprivilegier i Norge. Henrik Tagesen blev i början av juni slagen på S:t Jørgenbjerg varpå holländarna kunde få sina privilegier bekräftade också i Danmark. Samtidigt tillerkändes Hans Laxmand ett kraftigt tilltaget personligt skadestånd.

Enligt de internationella fördragen i Köpenhamn hösten 1441 tilläts holländska sjöfarare fortsättningsvis att utan hinder trafikera Sundet och Bälten. De skulle få handla i danska städer, och de skulle få köpslå direkt med de danska livsmedelsproducenterna. Liknande implicita rättigheter hade hanseaterna innehaft redan i början av 1400-talet. Men då hade massan av livsmedelsproducenter tillhört befolkningskategorin bönderna. Skillnaden blev den, att två—tre årtiondens utveckling i högaristokratisk favör under Erik av Pommern, kungamaktens allmänna gynnande av städernas köpenskskap samt de danska böndernas misslyckade årliga protestuppror 1438—1441 hade fört fram den godssamlade högadeln och det högre kleresiet i livsmedelsproducenternas främsta led. Det var i det närmaste undantagslöst med denna befolkningskategori, som holländarna efter 1441 i praktiken skulle få handla.

Både i vad som rör social ställning och inflytande på rikspanet samt i fråga

om dominans i producentområden för säd, sill, smör och oxar hade släktgruppen Gyldenstjerne—Banner under 1430-talet lyckats tränga fram till de yppersta positionerna i landet. Samtidigt innehade de kontroll över kommunikationsleder och -centra som Limfjorden, de västliga nord—sydgående oxvägarna, Aalborg och Skive. Därtill kom att de behärskade Jyllands västliga, mot Holland riktade hamnar vid Ringkøbing fjord och Ribe. Genom en kraftsamlingspolitik på det lokala planet, vilken de kunde understödja med ett välberäknat agerande i riksrådet, överlevde Gyldenstjerne—Banners inte bara Henrik Tagesens och böndernas revolter. De gick segrande och t.o.m. stärkta ur striden, liksom för övrigt ur kampen mellan hanseater och holländare. Deras ekonomiska och politiska framtid syntes efter hösten 1441 mycket ljus. Under det fortsatta 1440- och under 1450-talet var de i tillfälle att knyta nya fjärrförbindelser i riktning Sverige och Balticum.

Frågan är om inte ärkebiskopen Hans Laxmand och Danmarks rigshofmester Erik Nielsen Gyldenstjerne alltför väl insett alla fördelarna av en snabb överenskommelse med holländarna år 1441. Det var nämligen inte bara Danmark, som stat betraktad, som vann fördelar i och med Köpenhamnsfördraget. Det gjorde även ärkebiskop och rigshofmester personligen.

I ett vidare perspektiv innebar perioden 1410—1450 en uppgångstid för nya, ekonomiskt starka krafter på Jylland, i det sydöstra östersjöområdet som helhet och i Nederländerna—Flandern. Den vendiska hansans oinskränkta hegemoniställning i fråga om internationella transporter kom under dessa årtionden att allvarligt ifrågasättas från både nederländskt och preussiskt—baltiskt håll. Den livländska hansan (Reval, Riga, Dorpat) hade Balticums spannmål och vax jämte Rysslands (Novgorod, Pskov, Polotzk) alla handelsvaror, främst päls, vax och allehanda skogsprodukter bakom sig. De preussiska städerna med Danzig i spetsen kunde i sin tur utnyttja ett uppland bestående av Polens och sedermera även Litauens väldiga arealer. Därifrån forslades mest säd och trävaror till Weichselmynningen för vidare befordran ut över haven.

År 1410 hade Polen—Litauen åsamkat Tyska Orden ett avgörande militärt nederlag. Från det hämtade sig Orden aldrig. Omkring år 1450 närmade sig den tidigare så dominerande Orden ekonomisk, moralisk och politisk bankrutt.

Hansans stora stapel i Brügge i Flandern fick under perioden kraftig konkurrens av holländska hamnar. Främst från Amsterdam utsände ett kapitalstarkt borgerskap i allians med den uppåtgående burgundiska furstemakten i allt ökande omfattning sina fraktfartyg mot östersjömarknaderna, i synnerhet till preussiska och livländska hamnar.

I Danmark hade den ekonomiska och politiska utvecklingen från 1410 till 1440 lett till högfrälsets totala dominans. Landförvärv, produktionsomläggning och intensifierad export förde högadeln till materiellt välstånd och maktens tin-

nar. Den danske monark, som för Danmarks del sökt dra fördel av konkurrensen mellan den dåförtiden väl etablerade vendiska hansen och de holländska intränglingarna, kunde år 1438 helt sonika avsättas av det maktmedvetna riksrådet.

Likväl kunde inte Holland jämte Burgund, den danska högadeln samt de preussiska och baltiska hansestäderna överta makt och ledande ställning utan strid. I Danmark reste sig bönderna upprepade gånger 1438—41, och den vendiska hansen tog energiskt upp striden med holländarnas flottor under samma period. Konflikternas skärningspunkt sammanföll med Danmarks och särskilt Jyllands historia åren 1438—1441.

Resultatet av de "gamla" makternas försvarsstrid mot de "nya" avspeglas dels i 1441 års bonderevolts misslyckande och anföraren Henrik Tagesens avrättande, dels i de fördragsdokument, som beseglades i Köpenhamn i augusti—september 1441. De jydiska bönderna knäcktes och den vendiska hansen fick uppge sina anspråk på monopolställning i östersjöfrakterna. Kort därpå kunde också de livländska hansestäderna med Reval i spetsen från Lübeck överta ledningen av hansehandeln på Novgorod.¹

Genom det holländska avancemanget blev danskarna ett slags vågmästare i ett mer jämlikt förhållande mellan de merkantila stormakterna hansen och Holland. Danmarks ekonomiska och politiska ställning kom att baseras på innehav av Öresund och Bälten samt på de livsmedel såväl holländare som hanseater så livligt eftertraktade. Härmed blev, paradoxalt nog, Erik av Pommerns gamla idé genomförd av samma riksråd, som en gång avsatte honom.

*High Nobility Politics, the Battle of St. Jørgenbjerg and
the Treaties of Copenhagen, 1441*

Owing partly to crop failure in 1437 and the outbreak of war with the Wendic Hansa, there was a serious shortage of food in the Netherlands in 1438. Accordingly, in that same year, Duke Philip the Good exhorted the Danes to ship foodstuffs to the Dutch ports. But in the pact between the Danish Council of State and the Wendic Hansa in the summer of 1439 the export of Danish food to the Dutch was expressly forbidden. In retaliation for this blockade, the latter despatched fleets of privateers round Skagen each season from 1439 to 1441. The primary objective of the Dutch squadrons was trade privileges in Denmark. They were also instructed to obstruct Hanseatic shipping and, if compatible to the primary objective, to reinstate Erik of Pomerania on the Danish throne.

¹ Hansedag i Stralsund 20—30/5 1442. Recessen, § 9. *HR II: 2*, no 608, samt Avtal mellan Lübeck och de livländska städerna, Lübeck 20/5 1442. *LECUB I: 9*, no 877. Se även no 876, 880. *P. von der Osten-Sacken*, Der Kampf der livländischen Städte um die Vorherrschaft im Hansekontor zu Novgorod bis 1442. *Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands. Bd 7*. Reval 1912, s. 369 ff.

Thanks to the process of aristocratisation that had occurred in Denmark since the accession of Erik of Pomerania, the Danish farmers and gentry found themselves in an increasingly vulnerable economic and social position. The merchant towns were also systematically favoured by the Crown, at the expense of the free peasant trade. In the meantime the high nobility and clergy expanded not only economically but also politically. The sum effect of this was to oust the farmers, the gentry and the lower clergy from estates, remunerative positions and vital food production. By the mid-15th century and even afterwards, Denmark's and especially Jutland's surplus production for export consisted of corn, herring, butter, oxen and horses. It was accordingly these products that the Dutch were interested in. The goods were produced by the country's capitalists of the day, that is, the high nobility and clergy.

At that time Erik Nielsen Gyldenstjerne was not only head of the Gyldenstjerne and Banner families but also the leading secular representative of the Danish Council of State. The Council's chief negotiator was the Archbishop of Lund, Hans Laxmand.

The Gyldenstjernes and the Banners grouped their estates together on Vendsyssel, round the Lim fiord and close to the few western ports of Jutland. They thus controlled important areas for the production of the country's exports. For them the 1430s were a time of regional-economic and national-political expansion. The consequences of their material progress were felt by the peasants and gentry of Jutland. On account of the multiple, increasing economic and social pressure from above, the Danish peasantry revolted in the years 1438, 1439, 1440 and 1441. The annual uprisings were directed chiefly against the effects of the economic policy of the Council of State. The revolts were in line with the plans to reinstate the deposed Erik of Pomerania and with the movements of the Dutch privateers. The Dutch collaborated unquestionably in 1440, possibly also at the beginning of 1441, with Erik of Pomerania on Gotland.

The 1441 revolt, in particular, led by Henrik Tagesen, took a serious turn for the king and council. It started in Vendsyssel and spread southwards. The uprising appears to have been coordinated with the movements of the Dutch fleet round Skagen and down into the Belts. It is evident that the insurrection by means of local plundering was directed against members of the Gyldenstjerne and Banner families as representatives of both regional despotism and oppressive politics in the Council of State.

By skilful diplomacy the Danish Council of State headed by Hans Laxmand and Erik Nielsen managed to play off the Dutch against the Hanseatics. When the Dutch sailed home from the Belt in spring 1441, Henrik Tagesen's peasant forces in Jutland were left at the mercy of royal troops. In reward for their retreat, the Dutch were granted prized trading privileges in Norway. At the beginning of June Henrik Tagesen was defeated at St. Jørgenbjerg, whereupon the Dutch trading privileges in Denmark were also confirmed. At the same time Hans Laxmand was awarded greatly increased personal damages.

In accordance with the international treaties in Copenhagen, autumn 1441, Dutch seafarers were in future entitled to ply the Sound and the Belt without hindrance. They were allowed to do trade in Danish towns and to bargain directly with the Danish food producers. The Hanseatics had enjoyed similar implicit rights since the beginning of the 15th century. At that time, however, the majority of food producers were farmers. The difference now was that two or three decades of development in favour of the high nobility under Erik of Pomerania, the Crown's general encouragement of urban trade, and the unsuccessful annual protest uprisings by the Danish peasants 1438—1441 had propelled the land-hungry high nobility and the high clergy

into the front ranks of the food producers. In practice, the Dutch were to trade virtually exclusively with this category after 1441.

During the 1430s, the Gyldenstjerne and the Banner families succeeded in occupying the uppermost positions in the country both as regards social status and influence on a national plane and in the matter of dominating the production areas for corn, herring, butter and oxen. At the same time they controlled the means and centres of communication such as the Lim fiord, the north—south ox-roads in the west, Aalborg and Skive. In addition they controlled the West Jutland ports at the Ringkøbing fiord and Ribe, which gave access to Holland. Through a policy of power accumulation on the local plane, which they were able to back up by well-planned action in the Council of State, the Gyldenstjerne-Banners not only survived the revolts of both Henrik Tagesen and the peasants; they emerged victorious and even fortified from the conflict, as they did from the struggle between the Hanseatics and the Dutch. After autumn 1441 their economic and political future seemed very bright. For the rest of the 1440s and the 1450s they had occasion to establish new long-range connections with Sweden and across the Baltic Sea.

It is a moot point whether the archbishop Hans Laxmand and the Danish chancellor Erik Nielsen Gyldenstjerne realised all too well the full benefits of a rapid settlement with the Dutch in 1441. For it was not only Denmark, the state, that stood to gain from the Treaty of Copenhagen; so did the archbishop and the chancellor in person.

In a broader perspective, the period 1410—1450 marked an era of increasing prosperity for new, economically powerful forces in Jutland, in the south—east Baltic as a whole, and in the Netherlands and Flanders. During these decades the unrestricted hegemony of the Wendic Hansa regarding international freight was to be seriously disputed by both the Dutch and the Prussian-Balts. The Livonian Hansa (Reval, Riga, Dorpat) had Baltic corn and wax and all the trade goods of Russia (Novgorod, Pskov, Polotzk)—chiefly furs, wax and forestry produce—behind it. The Prussian towns headed by Danzig were in their turn able to utilise a hinterland consisting of the vast expanses of Poland and later also Lithuania. From there, mostly corn and timber products were transported to the mouth of the Weichsel for shipment overseas.

In 1410, Poland-Lithuania had inflicted a decisive military defeat on the Teutonic Order, from which it never recovered. Around the year 1450, the previously so powerful Order was on the verge of economic, moral and political bankruptcy.

During this period the great Hanseatic shipyard at Brugge in Flanders was subjected to strong competition from Dutch ports. From Amsterdam, in particular, a wealthy bourgeoisie in alliance with the increasingly powerful princes of Burgundy despatched their cargo vessels more and more frequently towards the Baltic markets, especially the ports of Prussia and Livonia.

In Denmark, the economic and political developments from 1410 to 1440 led to total predominance by the high nobility. The acquisition of land, the reorganisation of production and intensified exports carried the high nobility to material wellbeing and to the pinnacles of power. In 1438, the power-conscious Council of State was able without ceremony to depose the Danish monarch, who had for many years tried to help Denmark to benefit from the competition between the well-established Wendic Hansa and the Dutch intruders.

Nevertheless, Holland together with Burgundy, the Danish nobility and the Prussian and Livonian Hanseatic towns could not assume power and a leading position without a struggle. In Denmark the peasants revolted repeatedly between 1438 and 1441, while

the Wendic Hansa energetically engaged the Dutchmen's fleets. The point of intersection of the conflicts coincides with the history of Denmark and especially Jutland for the years 1438—41.

The result of the defensive struggle of the "old" powers against the "new" is reflected partly in the failure of the 1441 peasant revolt and the execution of the leader, Henrik Tagesen, and partly in the treaty documents that were signed in Copenhagen in August—September 1441. The Jutland farmers were crushed, and the Wendic Hansa was obliged to relinquish its claims to monopoly over Baltic freight. Shortly afterwards, the Livonian Hansa towns headed by Reval, were able to take over control of the Hanseatic trade with Novgorod from Lubeck.

Owing to the Dutch advance, the Danes were for a time the decisive factor in a more evenly balanced relationship between the great mercantile powers of Hansa and Holland. Denmark's economic and political status was to lie in the control of Öresund and the Belt, and in the foodstuffs which both the Dutch and the Hanseatics so strongly desired. Through this, paradoxically enough, Erik of Pomerania's old idea was carried out by the same Council of State that had previously deposed him.